

DELİ İBRAM DİVANI IŞIĞINDA HEGEMONYANIN KURULUŞU VE KARŞI HEGEMONYA OLANAKLARI

Deniz YILDIRIM¹

Evren HASPOLAT²

Öz

Son yıllarda sosyal bilimler alanında ve özellikle Kültürel Çalışmalar disiplininde edebiyat-siyaset ilişkisini merkeze alan birçok çalışma yayınlanmıştır. Bu makale ise, edebiyat ve siyaset ilişkisine Ahmet Büke'nin Deli İbrahim Divanı adlı romanı üzerinden bakmayı önermektedir. Bu çerçevede de Gramsci'nin teorisinden ve kavram setinden yararlanılmaktadır. Burada amaç, hem Gramsci'nin teorisini romanın somut tarihsel seyrine göre daha anlaşılır kılmak hem de Ahmet Büke'nin romanının arkasında işlediğini düşündüğümüz sosyal ve politik yapıyı teorik açıdan daha da görünürleştirmektir. Bu bakımdan makalede hegemonya, tarihsel blok, karşı hegemonya olguları çerçevesinde Deli İbrahim Divanı romanının sunduğu perspektif incelenmiş ve romanın yine Gramsciyen anlamda Ulusal-Halkçı bir edebiyatın olanaklarıyla örtüşmesinin kanıtları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, siyaset, hegemonya, tarihsel blok, ulusal-halkçı roman

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yildirimdeniz1979@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2576-3170

² Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, evrenhaspolat78@yahoo.com, ORCID No: 0000-0003-4999-7457

CONSTITUTION OF HEGEMONY AND THE POSSIBILITIES OF COUNTER-HEGEMONY IN THE LIGHT OF DELI İBRAM DIVANI

Abstract

In recent years, in the field of social sciences, especially in the cultural studies discipline, many studies have been published focusing on the nature of literature-politics relations. This article suggests evaluating the relationship between the literature and politics by specifically focusing on Deli İbrahim Divanı, a recent novel of Ahmet Büke. For this purpose, it makes Gramscian theory and the concepts central in analyzing the novel. The main goals are both to clarify the Gramscian theory according to the historical evolution of the novel and to make visible the social and political structure that operates through the novel from a theoretical perspective. Therefore, in the frame of such concepts as hegemony, historical bloc, counter-hegemony, it is evaluated and analyzed from the perspective suggested by the Deli İbrahim Divanı. It also takes into consideration the reasons that explain why it is possible to locate the novel as an example of National-Popular literature in a Gramscian sense.

Keywords: Literature, politics, hegemony, historical bloc, national popular novel

Giriş

Bu makale, edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkiyi İtalyan Marksist, siyaset ve düşünce insanı Antonio Gramsci'nin hegemonya kuramı ve karşı hegemonya için geliştirdiği tezler çerçevesinde, çağdaş Türk edebiyatının önemli isimlerinden Ahmet Büke'nin 2021 yılının sonlarında yayınlanan ilk romanı *Deli İbrahim Divanı* üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Söz konusu eserin seçilmesinin temel nedeni; içinde akan hikâyenin barındırdığı temel zıtlıklar ve toplumsal-siyasal ilişkileri sahnelerken ortaya koyduğu temel mesajlar bakımından, bize göre, Gramsciyen bir roman olarak adlandırılmasının mümkün olmasıdır.

Bu anlamda makale; Gramsciyen temalar ve kavramlar çerçevesinde edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkiyi; hegemonyanın ne olduğunu ve nasıl işlediğini/neleri içerdiğini, siyaset/iktidar olgusunun sınırlarının hangi sosyal

güçler tarafından ne tür ittifaklar temelinde şekillendirildiğini, buna itiraz olarak gelişme potansiyeli barındıran karşı hegemonya pratiklerinin hangi strateji ve taktikler çerçevesinde kurulabileceği konusunu, merkezine *Deli İbrahim Divanı*'nı alarak işlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla amacımız, bir romanın edebi açıdan çözümlenmesinin ötesinde, bu roman ve içinde işleyen siyasal göndermeler/zıtlıklar aracılığıyla, Gramsciyen teoriyi romanın akışında sınamak, bu teori ve kavram seti aracılığıyla esere bakmaya çalışmaktır.

Bunun için makalede öncelikle Gramsci'nin hegemonya teorisi açıklanacak ve ardından bu teorinin *Deli İbrahim Divanı* adlı romanın çözümlenmesi açısından hangi katkıları sunduğu ele alınacaktır. Yerel ve mikro ölçekte iktidar ve hegemonya ilişkilerinin nasıl kurulduğunu, bunun maddi/ekonomik açıdan nasıl örgütlendiğini, sınıfların konumunu ve ilişkilerini, ittifakların kuruluşuna bağlı olarak iktidar bloğunun oluşumunu romandaki seyir üzerinden ele alan izleyen bölümlerde, "siyaset" olgusunun bildik tanımlarıyla "siyaset olma" arasındaki farklar da tartışılacak ve romanın anahtarı olarak gördüğümüz "siyaset olma" tanımı üzerinden hegemonyanın ve karşı hegemonyanın inşasının olanakları gözden geçirilecektir.

1. Hegemonya Teorisi

Açıktır ki Gramsciyen teori kendine ait bir kavram setine sahiptir ve bu teorinin işleyişinde "hegemonya"nın anahtar bir kavram olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bu kavramlaştırma anlaşılmadan, krize giren hegemonya karşısında iktidar bloğunun baskı ve rıza kollarına sahip terazisinin hangi tarafına ağırlığını koyarak yönetmeyi seçtiği sorusuna yanıt verme olanağı da zayıflamaktadır.

Her şeyden önce İtalyan komünist hareketinin önderlerinden Gramsci, Mussolini faşizmi tarafından hapsedildiği dönemde, hapishanede Marksist kuram açısından bugün de birçok kuramsal açılıma ve tartışmaya kapı aralayan fikirlerini geliştirmiş ve bu defterler ölümünden yıllar sonra basılabilmıştır³. Bir bölümü *Hapishane Defterleri* adıyla yayımlanan bu defterlerde Gramsci, sınıf egemenliğinin inşa edilme yollarına ilişkin iki tarza işaret etmektedir: Bu iki hakimiyet tarzından biri, baskının/zor gücünün öne çıktığı tahakküm iken, diğeri rıza unsurunun ön plana geçtiği hegemonya momentidir. Jessop'un da belirttiği gibi tahakküm momenti, "*halk kitlelerini belirli bir üretim tarzının talepleri ile uyumlu ve itaatkâr hale getirmek için baskıcı bir aygıtın kullanımını gerektirir*" (Jessop, 2008: 77).

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fiori, 1989.

Hegemonya momenti ise, rıza unsurunun baskıya göre öne alındığı, ikna ve onay mekanizmalarının daha belirleyici hâle geldiği koşullara işaret etmektedir. Ancak burada önemle vurgulamak gerekir ki hegemonya momenti, salt rızaya dayalı olmaktan çok, zorla donatılmış rıza olarak belirmektedir. Gramsci'nin ifadesiyle, "*hegemonyanın 'normal' tabiki, 'zor'un 'rıza'nın önüne geçmediği, 'zor' ile 'rıza'nın birbirini karşılıklı olarak dengeleyip birleştiği koşullarla tanımlanır*" (Gramsci, 1971: 80).

Hapishane Defterleri'nde Gramsci, entelektüel, ahlaki ve siyasal hegemonyanın kuruluş koşulları üzerine odaklanmış (Callinicos, 2007: 319) ve kavramı, "*sınıflar içerisindeki ve sınıflar arasındaki ilişkileri irdelemek için ortaya koymuştur*" (Hall vd., 1985: 12). Hegemonya koşulları üzerine odaklanan Gramsci'nin izleğinde, bu kavramla koşut olarak, sivil toplumun konumu, devlet, egemen sınıfların düzenlerini kurmaları ve sürdürmelerinde ideolojinin rolü ve sermayenin genişlemesi gibi konular da yer almıştır (Morton, 2007: 87-88).

Peki bu kavramın tarihsel gelişimi nasıldır? Kavramı ilk defa Gramsci mi kullanmıştır? Bu sorulara da kısaca yanıt vermek gerekir. Bocock'un da ifade ettiği gibi hegemonya kavramı, 1883-1884 yıllarında Rusya'da Plekhanov tarafından, Çarlığın yıkılması amacına dönük strateji çerçevesinde kullanılmış; ilerleyen kullanımlarında proletaryanın ve siyasal temsilcilerinin Çarlığın polis devletinden kurtulmak isteyen köylü, aydın ve burjuva katmanlarıyla ittifakına ve önderliğine işaret etmek amacını taşımış (Bocock, 1986: 25) ve ardından Lenin tarafından, özellikle de *Ne Yapmalı?* adlı çalışmasında işçi sınıfının devrim sürecindeki olası müttefikleri üzerindeki siyasal stratejisine işaret etmek için kullanıma sokulmuştur. Yetiş'in de belirttiği üzere, "*Lenin, diğer sınıfların ve sınıf kesimlerinin çıkarlarını gözetmeyen, sonuçta yalnızca sanayi proletaryasında somutlanabilecek bir işçi sınıfı tanımından türetilen "saf" sosyalist devrim propagandasını hegemonik etkinlik açısından elverişsiz bir yöntem olarak olumsuzluyordu*" (Yetiş, 1996:7-8). Gramsci Lenin'in kavrama atfettiği bu anlamdan hareket etmiş; ancak Lenin'den devraldığı kavramın anlamını genişleterek yeniden yorumlamıştır (Adamson, 1980: 100).

Bu yeniden yorumlama sürecinde kavram, ittifaklarla ilişkili anlamından yönetme tarzıyla ilgili bir anlama doğru evrilmeye başlamıştır. Öyle ki Lenin kavramı, proletaryanın yoksul köylülük ile ittifakında sahip olduğu önderlik çerçevesinde ele alırken (Hall vd., 1985: 13), Gramsci kavramın bu anlamını sahiplense de "*sivil toplum alanında hegemonya için savaşım verilmesi gerektiğine inandığı için bunun kapsamını genişletmiştir*" (Hall vd., 1985: 13).

Bu genel teorik ve tarihsel açıklamanın ardından, hegemonya kavramının teorik çözümlemede hangi açılardan önem taşıdığını, çözümleme ve pratik/uygulama yönünden hangi kolaylıkları sağladığını açıklamanın da gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Öncelikle, siyasetin işleyişinde, iktidar mekanizmalarının kuruluşunda ve yeniden üretiminde kilit öneme sahip olan hegemonya kavramı, yönetenlerin nasıl olup da kendi dar çıkarlarını toplumun genel çıkarı gibi gösterebildiğini anlamaya ve bu bakımdan da salt iktisadi çözümlemenin/indirgemenin ötesine geçmeye olanak sağlamaktadır. Çünkü Sassoon'un da belirttiği gibi, *“Gramsci'ye göre modern koşullar altında bir sınıf, hakimiyetini basitçe özel bir güç düzeni (organizasyon) aracılığıyla değil; fakat dar çıkarlarının ötesine geçebildiği, ahlaki ve entelektüel bir liderlik kullanabildiği ve Gramsci'nin tarihsel blok dediği bir toplumsal güçler bloku şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerle (belirli sınırlar içinde) uzlaşmalar yapabildiği için sürdürülebilir”* (Sassoon, 2002: 274).

Dolayısıyla hegemonya, Gramsciyen teoride taşıdığı “zorun gölgesinde rıza” anlamı çerçevesinde, salt baskıya dayalı bir yönetim anlayışının ötesine geçerek, yönetenlerin nasıl olup da kitlelerin rızasını kazanabildiğini, örneğin onları mülksüzleştirir ve işçileştirirken ya da geçim araçlarından yoksunlaştırırken buna hangi araçlarla ve nasıl destek sağlayabildiğini anlamak adına da kritik öneme sahip bir kavramdır. Eagleton'un sözleriyle ifade edersek, *“Gramsci'nin görüşünce, hegemonya oluşturmak, toplumsal yaşamda birisinin kendi “dünya görüşü”nü bir bütün olarak toplum bünyesine baştan sona yayararak ve böylece kendi çıkarı ile toplumun çıkarını büyük ölçüde eşitleyerek, ahlaki, siyasi ve entelektüel liderlik kurması demektir”* (Eagleton, 2005: 168).

İkincisi, Gramsci'nin hegemonya kavramının sınıf ilişkilerindeki yerine bakarken, onun hem iktidar bloğu içindeki rolüne hem de iktidar bloğunda hegemonyasını tesis eden egemen sınıf bölümünün diğer bağımlı sınıf kesimleri üzerinde uyguladığı liderlik pratiklerine gönderme yapması, bu makaledeki çözümlememiz açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eksenle ele alındığında kavramın çifte anlamı göze çarpmaktadır: Öncelikle hegemonya egemen sınıf bölüklerinden birinin ahlaki ve entelektüel liderliği ele geçirerek egemen sınıfın öbür müttefik fraksiyonları üzerinde uyguladığı sivil toplumdaki bir süreçtir. Bu anlamda hegemonya iktidar bloğu üzerinde belirli bir sermaye fraksiyonunun önderliğine gönderme yapar. Diğer yandansa hegemonya egemen sınıflarla bağımlı sınıflar arasındaki bir ilişkidir (Carnoy, 2001: 257). Nitekim *Deli İbrahim Divanı*'nda da özellikle iktidar bloğunun oluşumunda ve buradaki hegemonik fraksiyonun iktidar bloğunda

hakimiyeti sağladıktan sonra bağımlı sınıflarla kurduğu ilişkide bu çifte aşamayı açıklıkla görmek mümkündür. Ancak yine de belirtmek gerekir ki bu çifte aşamanın mutlaka ardışık, düz bir çizgi üzerinde gerçekleşmesi zorunlu değildir. İki süreç eşzamanlı olabilir; hakim fraksiyon, yeni bir tarihsel blok oluştururken ve kendi birikim stratejisi etrafında yeni bir iktidar bloğu inşa ederken, bu iktidar bloğundaki hegemonyasını garanti altına alabilmek için bağımlı sınıflar içinde destek arayabilir, desteğini/onaylanışını artırıp görünür kılan eylemlere girişebilir ve bağımlı sınıflar içinde sahip olduğu hegemonyanın derecesine güvenerek bunu iktidar bloğu içindeki konumunu, hegemonyasını sağlamlaştırmak ya da genişletmek için kullanabilir.

Üçüncüsü, ikinci boyutla bağlantılı olarak hegemonya olgusu, Gramsci'nin sivil toplumcu yorumlarında sıklıkla ihmal edilse de maddi bir sürece gönderme yapmaktadır. İdeolojik düzeyde kitlelerin rızalarının üretilmesi, kitlelerin egemen sınıfların inşa ettikleri hegemonya projelerine onay vermeleri salt manevi ya da duygusal bir olgu değildir. Bu süreç aynı zamanda maddi/ekonomik niteliktedir, “...zira hegemonya etik-politik olsa da aynı zamanda iktisadi de olmalıdır, ister istemez iktisadi etkinliğin asıl çekirdeğinde yer alan yönetici grubun icra ettiği can alıcı işleve dayanmalıdır” (Gramsci, 2010: 258). Gramsciyen hegemonya kuramında rıza, kitlelerin yöneten sınıfların hegemonya projelerinden maddi bir taviz ya da kazanım elde etmelerine de bağlıdır. Ekmek belirleyicidir. Nitekim *Deli İbrahim Divanı* adlı romanda hem hegemonyanın inşasında maddi süreçlerin rolüne hem de bu hegemonya projesi çözülürken karşı hegemonya potansiyelinin belirmesinde maddi kazanımların emekçi kitleler aleyhine gelişmeye başlamasının etkisine dair önemli ipuçları bulunmaktadır.

Dördüncü olarak bu kavram, özellikle klasik siyaset kavram ve olgusunun/işleyişinin, yani gündelik yaşamda bildik aktörler eliyle yürütülen ve ağırlıklı olarak seçimler ve siyasal partiler/liderler aracılığıyla işleyen siyaset sahnesinin kapsamının genişletilmesine, siyasal olanın bu anılanların ötesinde bir yönetme kabiliyetine, rıza üretme potansiyeline, sınıfsal çıkarların eklemlenmesi yoluyla yeni bir tarihsel blok inşa edilmesine tekabül edecek şekilde bir anlam genişlemesine uğramasına da olanak sağlamaktadır. Raymond Williams'ın da belirttiği gibi, “hegemonya düşüncesi, geniş anlamıyla, bu durumda, seçim politikaları ve kamuoyunun önemli olduğu, toplumsal pratiğin gerçekte egemen sınıfın gereksinimlerini ifade eden belli egemen düşüncelere rıza göstermeye dayalı görüldüğü toplumlarda, özellikle önemlidir” (Williams, 2006: 175).

Beşinci ve son olarak Gramsci'nin hegemonya kuramı, sivil toplumda rızanın inşasına vurgu yaptığı kadar, onun devlete ilişkin kavrayışını anlamak

için de önemli bir uğraktır. Gramsci'nin politik toplumla sivil toplum arasındaki birliğe vurgu yapacak biçimde geliştirdiği integral (bütüncül) devlet anlayışı, klasik burjuva kamu-özel ayrımını sınıfsal işlevlerin birliği üzerinden aşma yolunu izler. Öyle ki Gramsci'de 'bütüncül devlet' kavramlaştırması siyasetin liberal yorumlarına içkin kuvvetler ayrılığı yaklaşımını aşmak adına geliştirilmiştir (Morton, 2007: 89). Dolayısıyla Gramsci bütüncül devlet anlayışı sayesinde, “*biçimsel nitelikteki 'kamu' ile 'özel' arasındaki gerçek ilişkiyi göstermektedir. Bu, O'nu, soyut siyaset ve hukuk anlayışını yıkmaya götürür*” (Hall vd., 1985: 8). Bu yaklaşımın, *Deli İbrahim Divanı*'nda geliştirilen ve çeşitli aşamalarda karşımıza farklı sınıf kesimlerinin sözcüleri tarafından çıkarılan “siyaset” tanımının anlaşılabilmesi adına da büyük önem taşıdığını düşünmekteyiz. Öyle ki, Ahmet Büke'nin makaleye konu ettiğimiz romanında “siyaset” kavramının çoğunlukla, maddi süreçleri ve rıza dinamiklerini de içeren bir yönetme kabiliyeti olarak, hegemonya olgusunu karşılayacak şekilde, bir bakıma eşanlamlısı olarak kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

2. İlk Birikim'den “Siyaset Olma”ya *Deli İbrahim Divanı*

Hegemonya olgusunun bu boyutlarını gözden geçirdikten sonra, şimdi bu olgunun sözünü ettiğimiz beş ayağını Ahmet Büke'nin *Deli İbrahim Divanı* adını taşıyan romanı üzerinden tartışıp sınavabiliriz. Başta belirtmek gerekir ki romanda Köstence Adası gibi bir mikro evrende geçimlik ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş sürecinin tarihsel gelişimi sergilenmektedir⁴. Bu açıdan roman, Marx'ın “*ilkel birikim*” kavramlaştırmasıyla paralel bir tarihsel sahne inşa etmekte ve bunu Zina Mehmet karakterinin devletin zorlama gücünü de yanına alarak giriştiği ilk birikim sürecinin işaretlerini vererek yapmakta ve bu ilk birikim sürecinin ekonomi dışı zor mekanizmalarından ve mülksüzleştirme/işçileştirme pratiklerinden yararlanma bakımından o “*ilk*” aşamada kalmayıp süreklilik gösterdiğini de Zina Mehmet'in torunu Eczacı Süleyman'ın hegemonya projesi üzerinden anlatmaktadır. Dolayısıyla romanda, “*ekonomi dışı zor*”a yaslanan ilkel birikim olgusunun sermaye birikiminin ilk aşamasında görülen ve sonradan “*serbest piyasa*” ve “*sözleşme*” ilişkileri “*ekonomik*” alana taşınınca gerilediğini ifade eden bir ardışık gelişme yaklaşımının aksine, daha ziyade David Harvey'in geliştirdiği çerçeve içinde ilkel birikimin sürekliliği olgusu vurgulanmaktadır⁵.

⁴ Romanı bu çerçevede ele alan bir değerlendirme için bkz. Yıldırım, 2022. Bu çerçevede yakın zamanda yayınlanan yeni bir çalışma için ayrıca bkz. Bozkurt ve Tamgörü, 2022.

⁵ Harvey'in “*mülksüzleştirme/el koyarak birikim*” anlayışı çerçevesinde ilkel birikim teorisine getirdiği katkı için bkz. Harvey, 2011. Ayrıca bu devamlılık ilişkisinin kamu arazilerine el koyma pratiği içinde nasıl işlediğini ele alan güncel bir çalışma için, bkz. Mutioğlu Özkesen, 2022.

İlkel birikim olgusunun ekonomi dışı zora yaslanan kurucu vasfı bir birikim stratejisi olarak romanın arka planında güçlü bir şekilde kendisini hissettirerek işlese de roman özünde bu sınıfsal temelde inşa edilen iktidar bloğunun yönetmeyi nasıl sürdürdüğünü görünür kılarak ilerlemektedir. Eczacı Süleyman, ada ölçeğinde, dedesinden devraldığı sermayenin izinde, nasıl bir hegemonya stratejisi izlemektedir, hem yerel iktidar odaklarını hem de halkın emekçi katmanlarını hangi yöntemlerle kendi projesi etrafında toplayıp bu duruma rıza üretmektedir ve rıza göstermeyenlere karşı hangi baskı mekanizmalarını devreye sokmaktadır? Buradan bakınca Eczacı Süleyman'ın şahsında sorduğumuz bu sorulara romanda verilen ya da sezdirilen yanıtların, Gramsci'nin hegemonya ve karşı hegemonya teorisinin daha iyi anlaşılması adına önemli olduğunu düşünüyoruz.

Bu noktada Gramsci'nin hegemonya teorisi yeniden devreye girmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere hegemonya salt baskı/zor dinamiğiyle işlememektedir. Dolayısıyla Eczacı Süleyman'ın birikim stratejisini ve hegemonya projesinin devamlılığını güvence altına alacak şekilde bir “zorun gölgesinde rıza” imalatı mekanizmasının inşa edilmesi zorunludur. Bu noktada da maddi zorun yanında ideolojik aygıtlar ve söylemler devreye girmektedir.

Zira Eczacı Süleyman, dedesinden devraldığı sınıfsal mirası, kapitalizmin yeni aşamasına özgü eklemlenme stratejileri temelinde ilerletme ve sermaye birikiminde tekelleri bir pozisyon üretme adına daha “hegemonik” bir projeye sahiptir. Bu noktada Eczacı Süleyman'ın stratejisi bellidir: Öncelikle “siyaset olmak”. Dedesinden aldığı tek miras, sahip olduğu iktisadi zenginlik değildir; bir diğer miras, bu zenginliği korumanın ve pekiştirmenin hegemonik yollarına dair nasihattir. Tam da burada sunulan “siyaset” tanımının, Gramsci'nin siyaset ve iktidar olgularının klasik ve dar sınırlarını genişleten müdahalesinde olduğu gibi, hegemonya kurma olgusuyla eşanlamlı olarak dedesi Zina Mehmet'ten torun Eczacı Süleyman'a kaldığı anlaşılmaktadır. Büke, romanda bunu şu sözlerle açar: “*Eczacı Süleyman'a gelince, mirasyedi olmadı hiç. Hatta dedesinin en mühim öğüdünü kulağına küpe yaptı: 'Evladım sakın siyasete girme, sen siyaset ol!' Böylece belediye reislerini gelen rüzgarların yönüne göre o belirledi, destekledi*” (Büke, 2021: 54).

Burada “siyasete girmek” ile “siyaset olmak” arasındaki ayrım özellikle dikkat çekicidir. “Siyasete girmek”, bildik/dar anlamıyla, gündelik siyasal partiler, kurumlar ve aktörler ile onların söylemsel mücadelesi etrafında inşa

edilen sahneye gönderme yapmaktadır⁶. Ancak dede Zina Mehmet'in torunu Eczacı Süleyman'a nasihati, bunun risklerini ve eksiklerini gündeme getiren bir niteliktedir. Sermaye sınıfından birinin hegemonik ilişkiler aracılığıyla "hep yöneten olmak", yani "siyaset olmak" arayışından vazgeçerek doğrudan idareciliğe, particiliğe soyunmasının sermayenin uzun vadeli çıkarları açısından kalıcı kazanımlar sunamayacağı yönünde bir uyarı sezilmektedir bu veciz cümlede. "Siyaset olmak" ise, doğrudan bir partiyle ya da ideolojiyle bağ kurmak yerine, rüzgârı hem kollayıp belirlemek hem de belirlenemediği durumlarda da o rüzgâra göre yeniden konum alacak bir esnekliğe sahip olup yelkenleri yeniden şişirmeyi başarabilmektir. Böylece Makyavelci bir pragmatizmin ve siyaset anlayışının her koşulda yönetmeyi sürdürebilmek adına benimsendiği ifade edilebilir⁷.

Bu faydacı siyaset tanımında içkin olan "hegemonik olma", "her dönemin kazananı, yön vereni olma" arzusunun dar anlamda "siyasete girmek" sahnesini de belirlediği ve hatta kapsayarak aştığı yine romandaki örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Demek ki torun Eczacı Süleyman, rüzgârın yönünü ve kuvvetini belirleyebilmek, belirleyemediği durumlarda ise bu esintiden yararlanabilmek için, yani hep "siyaset olmak" için "siyasete girmek" olgusunu zıtlığın diğer tarafına yerleştirmemekte, tek partili dönemin yükseleni dedesinden farklı olarak, çok partili yaşama geçişle birlikte kitlelerin rızasına daha fazla gereksinim duyulmaya başlandığı dönemde, "siyasete girmek" olgusunu "siyaset olmak", hem iktidar bloğu içinde hem de kitlelerle iktidar bloğu arasındaki ilişkilerde hegemonik bir pozisyon elde etmek için yeniden yorumlamaktadır. Öyleyse her dönem "siyaset olmak", yani hegemonik kalabilmek için de stratejik ve taktik esneklik geliştirmek gerektiği açıktır. Bu, Eczacı'nın sınıfsal konumuyla uyumlu bir hegemonik bilince sahip olduğunun da işaretidir. Eczacı Süleyman, sadece Eczacı Süleyman değildir.

⁶ Aslında romanda hâkim sınıfların klasik siyaset ile siyasal hegemonya arasına çektikleri ayrım çizgisini görünür kılmak için kullanılan bu veciz ikiliğe dair, gerçek hayatta iktidar bloğundan dışlanan toplum kesimlerinin, tabandan yurttaş hareketlerinin de farkındalık sahibi olduğunu çeşitli sosyal bilim araştırmalarında gözlemlemek mümkün. Onur Eylül Kara'nın saha çalışması sırasındaki görüşmelerinden birinde, Ankara'da 100. Yıl Mahalle İnişiyatifi'nden bir yurttaşın yaptığı ikili siyaset ayrımının bu anlamda Zina Mehmet'in hâkim sınıflar adına yaptığı ayrımla örtüştüğüne dikkat çekmek isteriz örneğin. Şöyle der görüşülen yurttaş: "*Siyaset deyince iki şey geliyor aklıma. Bir, bildiğimiz, genel toplumda kullanılan anlamıyla siyaset. İşte partiler var, başkanları var, hükümet var, meclis var, yasalar var, bunların birbirlerine karşı atışmaları var falan, böyle bir siyaset... Bir de bunların ötesinde, bizim yaşamımızın nasıl şekilleneceği, belki siyaset olarak tanımlayabilir miyiz? O tarz şeyler geliyor*" (Kara, 2019: 90).

⁷ Eczacı Süleyman'ın düzenini kuran ve sürdüren böylesi bir Makyavelci pragmatizmin ve esnekliğin, karşı hegemonya bahsinde Deli İbrahim'in stratejisinde de karşımıza çıkacağını belirtelim.

Örneğin bu taktik esneklik, İzmir’de Yusuf Reis ile Memduh karakterinin sohbetleri sırasında, Memduh’un yeni partide yer alan Galip Hoca’yı karşılayanlar arasında Eczacı Süleyman’ın da olduğunu aktardığı satırlarda ve Yusuf Reis’in buna gösterdiği tepkide belirgin kılınmaktadır. Memduh, Eczacı Süleyman Bey’i karşılama heyetinin en önünde gördüğünü aktarınca, tepkisini ifade etmek için şöyle der Yusuf Reis: “*Ulan o herif kırk yıllık Halkçıydı. Deyyusun önde gidenidir. Taze dedin, yeni dedin de yine bize kokmuş yemeği yedireceksiniz galiba*” (Büke, 2021: 84).

Yusuf Reis’in ağızından aktarılan satırlardan, bir yandan her döneme ve güce göre mevzilenme esnekliği bakımından Eczacı Süleyman’ın Gramsciyen anlamda “hegemonik olma” arayışına göre hem devlet iktidarıyla hem de kitlelerle yeni siyaset arasındaki ilişkide hegemonik bir pozisyon almayı arzuladığı sonucunu çıkarabiliyoruz. Diğer yandan bu satırlar, bizi Gramsciyen bir roman olarak görüp adlandırdığımız *Deli İbrahim Divanı*’nda bir başka kavrama da götürmekte: Pasif Devrim.

Gramsci, Carnoy’un da belirttiği üzere pasif devrim ifadesini, “*egemen sınıf hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasal ve iktisadi kurumlar üzerinde baskıda bulunmasını önlemek amacıyla devlet iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesini ve ast sınıflarla ilişkisini anlatmak için kullanır*” (Carnoy, 2001: 264). Gramsci bu kavramı, İtalyan Risorgimentosu’nun ayırt edici özelliklerini çözümlmek için Vincenzo Cuoco’dan uyarlamıştır. Cuoco’nun muhafazakarlığı içinde kavram, “*eğer en temel yapılarını korumak istiyorsa, toplum değişmek zorundadır*” anlayışına yaslanır (Fatton, 1986: 731). Ancak Gramsci bir süre sonra kavramın daha genel bir anlam kazanabileceğini ve ‘Jakoben moment’ten yoksun olan ulus devletlerin modernleşme süreçlerini Fransız Devrimi’nden ayırt etmek için kullanabileceğini fark etmiştir (Thomas, 2006: 12).

Böylece Gramsci pasif devrim kavramını modern Avrupa devletlerinin Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi devrimci patlamalar yerine küçük reform dalgaları yoluyla doğuşunun (Gramsci, 1971: 115) etkilerini incelerken devreye sokmuştur. Nitekim Simon’un da belirttiği gibi, İtalyan Risorgimento süreci ile Fransız Devrimi arasındaki zıtlıklar, Gramsci’yi pasif devrim kavramını geliştirmeye yöneltmiştir (Simon, 1991: 53). Bu doğrultuda da Gramsci İtalyan egemen sınıfının ve devletinin 1848’den sonraki doğuşunu bir pasif devrim süreci olarak görmüştür (Bkz. Gramsci, 1971: 59).

Bu anlamda Sassoon, ‘pasif devrim’in, egemen sınıfların görece olarak hegemonyasının zayıfladığı koşullarda yeni popüler unsurların içerilmesi sürecine gönderme yaptığını belirtmektedir (Sassoon, 1987: 135). Dahası,

Buci-Glucksman'ın da altını çizdiği gibi, belirli bir dereceye kadar her pasif devrim bir tür 'muhafazakar ya da ılımlı reformizm' olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum egemen sınıfın sınırlı dozlarda, reformist bir çerçevede bağımlı sınıfların taleplerini karşılayarak sınıf çelişkilerini nötralize etme arayışlarından da bağımsız değildir (Buci-Glucksman, 1979: 208).

Bu bağlamda pasif devrimi Morton'un tanımlamasıyla paralel bir çerçevede anlamak mümkündür. Kurulu siyasal düzende büyük değişikliklere gitmeden, iktidar bloğunun var olan sosyal ve kurumsal biçimler altında sosyo-ekonomik değişim süreçlerini yönetmesi olarak pasif devrim, *“kapitalist toplumsal ilişkilerin yaşamsal unsurlarının ortadan kaldırılmayıp yeni biçimler altında yeniden üretildikleri, kapitalist üretim ilişkileriyle uyumlu biçimde devlet iktidarının ve kurumsal çerçevenin güçlendirildiği kriz dönemlerinde kapitalizmin ayakta kalmasının ve yeniden örgütlenmesinin teorisi”* (Morton, 2003: 632)⁸.

Yusuf Reis'in yukarıda aktardığımız ifadelerinin bu bakımdan bir “pasif devrim” süreci olarak Demokrat Parti'nin yükselişine gönderme yaptığını ifade edebiliriz. “Taze dedin, yeni dedin” vurgularının ardında kırk yıllık Halkçı Eczacı Süleyman'ın olduğu bir değişimin içinde taşıdığı sınıfsal gizi, Yusuf Reis bir bakıma bu sözlerle açığa vurmaktadır. Egemen sınıflar yeni döneme göre konum almakta, özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrası yeni dönemde toplumda oluşan ekonomik ve siyasal hoşnutsuzlukların aşağıdan yukarıya daha büyük değişimleri, devrimsel dönüşümleri tetiklemesinin önüne geçmek için, yöneten sınıflar sınırlı bir değişim programını yukarıdan aşağıya devreye sokarak, bu program çerçevesinde de kitlelerin rızasını kazanarak, onlara kısmi maddi kazanımlar sunarak ve ideolojik aygıtlarla ikna ederek; özetle kitleleri siyasal anlamda pasifleştirip değişim programını egemen sınıflar lehine yürütme anlamında “pasif devrim” arayışına uyumlanmaktadır. Romanda Eczacı Süleyman karakterinin bu sürecin sembolü olarak sunulduğunu ifade edebiliriz⁹. Özetle Eczacı Süleyman, kitleleri pasifleştirecek bir değişim programının hegemonik niteliğini sezerek

⁸ Gramsciyen teorinin bu makalede öne çıkarılan temel kavram setinin tarihsel gelişimi ve açıklaması için, yine Pasif Devrim olgusunun Gramsciyen teoricindeki konumu için Yıldırım, 2010'a bakılabilir.

⁹ Hâkim sınıfların ellerindeki sınıfsal imtiyazları ve serveti koruyabilmek için, kاپrıya dayanan değişim sürecini kitleleri dışarıda bırakarak kendilerinin başlatmalarıyla ilgili “pasif devrim” tartışmasının edebiyatta en önemli ve ilk örneklerinden birisi, elbette yine Gramsci'nin memleketi olan İtalya'dan gelmiştir. Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın Leopar adlı romanıdır bu örnek. Soylu sınıfı temsil eden kahramanı, *“her şeyin olduğu gibi kalmasını istiyorsak her şeyi değiştirmeliyiz”* der ve bu, pasif devrimin en veciz ifadesi olarak görülebilir. Bkz. Lampedusa, 2020. Eser 1963'te Luchino Visconti tarafından yine aynı isimle beyaz perdeye de uyarlanmıştır.

yeni iktidar blokunun yerel inşasında en önde yer almak için hamlesini yapmış, eski dönemde de yeni dönemde de ayrıcalıklılar içinde kalmasını sağlayacak “siyaset olma”, “güce göre konumlanma” anlayışıyla, hızlı ve esnek bir biçimde hareket etmiştir.

İfade ettiğimiz üzere *Deli İbrahim Divanı*’nda, klasik siyaset anlayışını Gramsciyen tarzda sarsıp yeniden yapılandıran yaklaşımın bir diğer uzantısı da siyasetin salt bir söylem mücadelesi olarak ya da ideolojik/manevi araçlar temelinde anlaşılmasına yol açan dar tanımların ötesine geçmesi, siyaset olma/hegemonya kurma ile maddi süreçler arasındaki bağı görünür kılmasıdır. Bu noktanın biraz daha açılması gerektiğini düşünüyoruz.

Her şeyden önce, dedesinin izinde giden Eczacı Süleyman’ın her dönemin yöneteni, hegemonik iktidarı olma, yani “siyaset olma” arayışı kendiliğinden bir yönetme ya da hakimiyet kurma hırasının uzantısı değildir. Burada “siyaset olma”, sermaye birikiminin devamlılığını sağlama, kazanılan serveti koruma ve çoğaltma arayışının; yani kısaca maddi/ekonomik çıkar temelini hizmetindedir. Bu anlamıyla “siyaset olma”, ekonomik nedenlerle ve maddi hedeflerle bağlı kılınmış bir bütünlüğe gönderme yapar. Gramsci’nin yapı ile üstyapı arasındaki diyalektik birliğe işaret ederek geliştirdiği Tarihsel Blok kavramı ile uyumlu bir “siyaset olma” anlayışdır bu. Maddi temelden, sermaye birikiminden bağımsız ve kendinden menkul bir siyaset sahnesinin ötesine geçmeye, siyaseti ekonomiye indirgmeden fakat yapı ile üstyapı arasındaki diyalektik etkileşimden de soyutlamadan ele almaya, sınıfsal perspektiften değerlendirmeye çağırın bir kavramsallaştırma/kuramsallaştırma arayışdır karşımıza çıkan. Bilindiği üzere Gramsci’ye göre “*yapıyla üstyapı arasındaki ilişkilerin irdelenmesi, tarihsel blok kavramının özsel görünümüdür*” (Portelli, 1982: 4). Gramsci, yapıyla üstyapı arasındaki bu bağı “organik” olarak nitelemektedir.

Roman boyunca siyasetin bu maddi temeline gönderme yapan örnekler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu, iktidar bloğu içinde Eczacı Süleyman’ın mülksüzleştirip işçileştirdiği, geçim araçlarından mahrum bıraktığı balıkçıları kendi endüstrisine, oradan da ticaret yoluyla küresel iktisadi zincire eklemeyerek tekelleşme arayışına bağlanırken, kitlelerin rızasını kazanma sürecinde de karşımıza çıkan bir yandır. Eczacı Süleyman, yunus avıyla birlikte kendisinin iktidar blokunun tekelleşmiş bileşeni haline gelmesini sağlayacak endüstriyel “atılım”ı kendi zenginleşmesi, kendi dar iktisadi çıkarı temelinde anlatmaz emekçi, yoksul kitlelere. Bu anlamda yine “hegemonik” bir söylemdir kurduğu. Aslında bu işi kendisi, kendi zenginleşmesi için değil; ada halkı için, gelişme/kalkınma için, “milli dava” için istemektedir. Burada

Eczacı Süleyman, kendi dar sınıfsal çıkarını dışsallaştırmakta ve toplumun genelinin çıkarı haline getirecek bir stratejik müdahale yapmaktadır.

Örneğin Eczacı Süleyman, projesi için, Heyet-i Nasiha etrafında toplanan yerel iktidar bloğunun tüm bileşenlerini hegemonyanın hem zor hem de rıza unsurunu garanti altına almak adına seferber etmektedir. Dalyancı kahvesinde kitleleri Eczacı Süleyman'ın projesine eklemek için yapılan toplantıda Lağımçıların Zaim'in sözleri de bunu kanıtlar niteliktedir:

“Her kayıkta dört çift kürekçi, bir silahçı, bir yekeci olacak. Ayrıca fabrikada da çalışacak insana ihtiyaç var. Süleyman Bey'in niyeti orada daha çok kadınları işe almak. Niye? Daha fazla eve ekmek girsin diye. Her aileden en fazla bir kişiyi av için alacaklar. Günlük yevmiye var, bir de akşam her kayığın yekun hasadına göre teşvik verilecek... Ayrıca Süleyman Bey dedi ki, işler iyi giderse ava katılan ailelerin kendi balıkları için aldıkları buzdan fiyat kırdırma düşünüyorum. Yani bu iş bizim başımızda devlet kuşu gibi dönüyor. Ürkütüp kaçırmazsak kursağımız biraz lokma görür” (Büke, 2021: 115).

Aynı şekilde, Eczacı Süleyman'ın da yeni girişimini kendi dar çıkarının ötesine geçen bir hegemonik söylemle, kitlelerin maddi özlemlerine seslenerek, onların rızasını bu maddi temel etrafında kazanacak şekilde sunmaya hazırlandığı dikkat çekmektedir. Elinde yunus yağı kavanozuyla yazıhanedeki boy aynasının karşısına geçerek yaptığı konuşmada sınıfsal ve hegemonik bir bilincin, buna uygun stratejinin izleri apaçık görülmektedir:

“İşte, ‘dedi’, sayın başkan, kıymetli vekil arkadaşlarım, işte bu elimde görmüş olduğunuz sıvıyı alelade bir mamul olarak telakki etmeyiniz... Bu memleketimize ‘makus talihindir’ diye giydirilen o deli gömleğinin dünyaya rağmen yırtılıp atılmasının nişanesidir. Bu ilerlemedir, büyümedir, tırnaklarıyla yolu açan müteşebbisin Leyla'sına kavuştuğunda döktüğü gözyaşındır. Ve sanmayınız ki bu bir avuç insanın kâr ve kazanç iştiağından vücut bulmaktadır. Tam aksine, necip milletimizin her bir ferdinin etiyle, fikriyle istediği zaferdir. Zira aziz milletimiz kendine aş, iş ve nafaka olarak dönen her hamlenin tereddütsüz müttefikidir. Ezcümle, bu elimde görmüş olduğunuz eşya aslında atıye aittir. İstikbaldeki yol, baraj, köprü, tren hatları, havalimanları ve dahi büyük temellerle dökülecek hudutsuz harcın neşet ettiği ruhtur...” (Büke, 2021: 134-135).

Kendi dar sınıfsal çıkarını halkın genel çıkarının uzantısı olarak sunmanın hegemonik bilincine sahip olan Eczacı Süleyman “siyaset” tanımını, iktidar bloğundaki diğer bileşenlere/müttefiklere ya da potansiyel olarak boynu vurulup iktidar bloğu içine satın alınarak etkisizleştirilmek istenen unsurlara karşı ise açıkça para ile, özel çıkar ile, servet ve sermaye birikimi ile ilişkisi temelinde sunmaktadır. Örneğin, Eczacı Süleyman'ın

sermaye birikimi projesine itiraz eden ve sonrasında da öldürülen Balıkcı'nın oğlu Terzi Osman yıllar sonra adaya döndüğünde Eczacı Süleyman'ın hegemonik düzeninde sarsılma emareleri baş göstermiştir. Eczacı, Osman'ı yerel iktidar bloğuna dahil etmek, kısacası maddi temelde satın alıp etkisizleştirmek istemektedir. Önce maddi temelde “trasformismo”¹⁰, yani Gramsciyan anlamda düzen içine devşirme, satın alma, rıza ve ikna ile sorunu çözme yolunu arar; ardından da Osman bunu kabul etmezse, arkasında hizaladığı devletin ekonomik ve ekonomi dışı zor gücüyle istediğini yapabileceğini ifade eder; bu anlamda konuşmanın genel seyri, “zorun gölgesinde rıza” olarak hegemonya inşa süreçlerinin pratik bir özeti gibidir. Eczacı Süleyman, Terzi Osman'ı bertaraf etmek ve Köstence'den göndermek için bedelinin on katına arazisini almayı teklif ederken, devletin Söke Ovası'na su getirdiğini belirtir ve devam eder: “*Yüz binlerce dönüm şimdi şenlendi. Pamuk hasadına yetişemiyorlar... Bu ne demek biliyor musun? Hudutsuz para demek, siyaset demek, daha çok kazanmak demek!*” (Büke, 2021: 198).

Görüldüğü üzere iktidar bloğunun dışında kalanlara, kitlelerin zenginleşmesi, ülkenin kalkınması olarak sunulan olgu; iktidar bloğu içinde siyaseti tanımlamaya geldiğinde, özel çıkar olarak, para ve servet olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasetin maddi temelini oldukça veciz bir biçimde ifade edildiği bu satırlarda siyaset, iktidar bloğu bileşenleri için hudutsuz para, daha çok kazanç, yani sermaye birikimi anlamına gelmektedir. Burada da Gramsciyan anlamda genişletilmiş siyaset tanımının ve bunun maddi temelini görünürlüğüne açıklığıdır.

Demek ki Eczacı Süleyman'da sınıf bilinci hem iktidar bloğu içine hem de iktidar bloğu ile bu blok dışında kalan halk kitleleri arasındaki ilişkiye göre

¹⁰ Burada trasformismo olgusu Gramsci tarafından, iktidar bloğunun hegemonyasını tehdit eden unsurların pasifleştirilmesi, düzen içine soğurulması, devşirilmesi anlamında İtalyan tarihselliği üzerinden ele alınmaktadır. Sassoon'un da belirttiği gibi pasif unsur, devrimci bir karşıt unsurun devrimci potansiyelinin boynunun vurulmasıyla gelişiminin önlenmesini de içermektedir (Sassoon, 1987: 207). Bu bağlamda bakıldığında pasif devrim Gramsci'nin kavramlaştırmasında, “*burjuva egemenliğini tehdit eden rakip toplumsal güçlerin nötralle edilmesini ya da eklemelenmelerini amaçlayan bir burjuva hegemonyası biçimi*” (Shields, 2006: 477) olarak belirlemektedir. Gramsci, burjuvazinin bağımlı sınıfların kendi organik aydınlarını oluşturmasını engellemeye yönelik politikasını ‘transformizm’ olarak nitelemektedir (Yetiş, 2002: 232). Diğer yandan Portelli'nin de belirttiği gibi bu organik bir süreçti: “*ast sınıflarla hiçbir uzlaşmayı kabul etmeyen ve onların politik önderlerini kendi siyasal sınıfına katmak üzere onlardan aşırın yönetici sınıfın politikasını dile getirmekteydi*” (Portelli, 1982: 82). Bu bakımdan kavramın Gramsciyan düşüncede “*egemen sınıfın, bağımlı sınıfların kimi unsurlarının taleplerini emdiği, tercüme ettiği ya da eklemlediği süreçlere işaret ettiği*” (Munck, 1996: 43-44) de ifade edilmelidir.

bir “siyaset olma”, ikili hegemonya kurma niteliklerine sahiptir. Bu da yine Gramsci'nin egemen sınıf hegemonyasına ilişkin saptamalarıyla uyumlu bir karakter olarak Eczacı Süleyman'ı ve siyasal esnekliğini anlamamıza yarayan önemli bir boyuttur.

3. Eczacı Süleyman'ın Düzeninde Zorla Donanmış Rıza

Gramsci'nin hegemonya kuramının beşli katkısından söz ettiğimiz satırlarda da değindiğimiz üzere, hegemonya kuramı, iktidar olgusunun sınıfsal niteliğini anlamamıza yol açtığı gibi, aynı zamanda bunun kuruluşunun ve sürdürülmesinin hem iktidar bloğu içinde hem de iktidar bloğu ile bu bloğun dışında kalan, yönetme süreçlerinden dışlanmış halk kitleleri arasındaki ilişkilerin niteliğini ve işleyişini anlamamıza fayda sağlar. Bu anlamıyla, dedesinden devraldığı siyasal, sosyal ve ekonomik sermayeyi daha da genişletmeyi amaçlayan, bunun için de Köstence halkını mülksüzleştirmeyi, emeği, doğayı, içindeki tüm canlıları metalaştırarak sömürmeyi hedefleyen Eczacı Süleyman'ın düzenini tek başına kurması mümkün değildir. Bu noktaya bir önceki bölüme göre daha detaylı bakmak, kurulu düzenin tek kişiye bağlı görülüp bu şekilde, bir şahıs etrafında çözümlenmesinin zayıflıklarını da eleştirel zeminde anlamaya fayda sağlayabilir.

Hatırlatmak gerekir ki Eczacı Süleyman'ın yeni düzeni ya da “siyaset olma” özelliğiyle kurduğu hegemonya, Gramsci'nin zorun gölgesinde rıza tanımının somut olarak izindedir. Her şeyden önce Eczacı Süleyman, birikim modeline Köstence halkının itiraz edeceği tüm kanalları gerek zor gerekse ikna yoluyla kapatmak istemektedir. Bunun için yapacağı ilk şey, yerel iktidar bloğunu kendi hegemonya projesi etrafında seferber etmektir. Daha ileri gidersek, Gramsci'nin bütüncül devlet kavramlaştırmasından hatırlanacağı üzere, siyasal toplumla sivil toplumu eklemleyerek, genişletilmiş anlamda “devlet” haline gelmesi, bu temsili ve gerçek iktidarı kendi projesi etrafında seferber etmesidir söz konusu olan.

Yukarıda da değindiğimiz üzere Gramsci'nin bütüncül devlet kavramlaştırması, diktatörlük ve hegemonya ya da zor ile rıza momentlerinin birleşimi anlamına gelmekte ve hegemonyanın zor aygıtına yaslanmadan ayakta durabileceği yönündeki yanılısamayı da aşmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan Gramsci'de bütüncül devletin “*baskıcı iktidarla silahlanmış hegemonya*” (Bocock, 1986: 28) durumuna işaret ettiği görülmektedir¹¹. Belki

¹¹ Bununla birlikte Gramsci'nin *Defterler*'de devlete ilişkin üç farklı yaklaşım geliştirdiği de görülmektedir. Bunun için bkz. Bocock, 1986: 28-30. Buna göre *Defterler*'de devlet, ilk yaklaşımda sivil toplumun zıddıdır, ikincisinde sivil toplumu da kapsamaktadır, üçüncüsünde ise sivil toplumla aynıdır (Bkz., Anderson, 1988: 28).

de tam bu nedenle, Gramsci'ye göre hegemonya kavramı, sadece bu gücü kullanan sınıfla değil, aynı zamanda bu gücün kullanımında izlenen yöntemle de tanımlanmaktadır (Fontana, 2001: 32).

Böyle bir “bütüncül devlet”in Köstence yerel ölçeğinde, ticaretten sanayiye doğru geçiş yapmak ve uluslararası kapitalist zincire de eklenilerek tekelleşmek isteyen bir sermaye fraksiyonu etrafında nasıl oluştuğunu anlamak, bir bakıma kapitalizm ile devlet arasındaki ilişkinin çözümlenmesine, diğer yandan da yönetenlerin maddi açıdan kitleleri sömürürken nasıl olup da bu süreçte kitlelerin rızasını kazanabildikleri sorusuna yanıt verme girişimine katkı sağlayabilecektir.

Eczacı Süleyman'ın bu anlamda stratejisi ve taktiği bellidir: Önce iktidar bloğunu kendi projesi etrafında toplayacak, buradan elde ettiği kuvvet birikimiyle hem somut baskıyla hem de soyut “zorlama” mesajıyla kitlelerin itirazlarını bertaraf edecektir. Bu noktada, Eczacı Süleyman'ın yerel iktidar bloğunda üç ayaklı bir hegemonya inşa ettiği, bu ayakların her birini hem zorun hem de rızanın üretiminde somut duruma göre görünür kıldığı ya da kullandığı mesajı roman boyunca verilmektedir. Öyle ki romanda bu üç ayağın kimlerden oluştuğu, halkın Eczacı Süleyman'ın projesinin “gücü”ne inandırılmasında bu üç ayağın nasıl bir işlev gördüğü, Eczacı'nın projesine itirazda yalnızlaştırılan Demirci Asım ile Balıkçı arasındaki diyalogda, Eczacı'nın projesinin halka anlatılacağı kahvedeki toplantıya, bir faydası olmayacağı için gitmemeyi öneren Asım'ın, “Niyeymiş?” sorusuyla itiraz eden Balıkçı'ya verdiği şu veciz yanıt aracılığıyla aktarılır: “*Ne faydası olacak? Kaç gündür tartıp biçiyoruz. Paranın sahabı, devletin sahabı, diyanetin sahabı... Hepsi bu iş olacak diyor. Halk dediğin bunların yürüdüğü yere basar adımını zaten. Biz gidip konuşsak ne olacak?*” (Büke, 2021: 113-114).

Burada ifade edilen iktidar bloğunun üç ayağı (paranın, devletin, diyanetin sahabı) toplamda Gramsci'nin zor ile rızayı ve politik toplum ile sivil toplumu kaynaştıran bütüncül devlet tanımının yereldeki yansımasıdır. Sermaye, devlet/zor gücü olarak politik toplum ve ideolojik aygıtlar. Eczacı Süleyman'ın, projesine itiraz edecek halk kitleleri arasında algılanışında, bu üç ayaklı iktidar bloğunun somut ve gerçek “siyaset”i, arkası sağlam “girişimci”si olarak görülmesi önemlidir. Zira bu görünüm güç gösterebilir ve bu güç gösterisi aynı zamanda halk kitlelerinin güce koşmasını, güce rıza göstermesini de sağlamaktadır. Bu üç ayak roman boyunca en çok da Şehir Kulübü'nde bir araya gelir ya da bir araya geldiği buranın önünde, etrafında görünürleştirilir. Eczacı Süleyman kaymakamla, jandarma komutanıyla, başöğretmenle, savcı ve hakimle, bina dışında müftü ile hep burada birlikte

görünür, projeye üç ayaklı destek bu ortamda pekiştirilir ve halk arasında görünür kılınır (Bkz, Büke, 2021: 73-75). Ayrıca yerel siyasal iktidarın temsilcisi olarak belediye reisi de Eczacı'nın yanındadır (Büke, 2021: 77).

Kuşkusuz ki Eczacı Süleyman'ın adayı, doğayı, insanı ve diğer tüm canlıları bir meta haline getirip sömürmesine karşı çıkışların cılızlığı, bir önceki bölümde anlattığımız üzere, maddi açıdan adanın gelişeceği, para göreceği yönündeki hegemonik stratejinin başarılı olmasının yanında, biraz da bu güç gösterisinin sonucudur. Karşı çıkmanın yolu yoktur, çünkü zaten Eczacı Süleyman artık sadece Eczacı Süleyman değildir. Devlet, servet ve diyanet onun yanındadır. Bu güç gösterisi aracılığıyla başlı başına bir rıza üretiminin gerçekleştiği, itirazların cılızlaştırıldığı ve yalnızlaştırıldığı açıktır. Nitekim yunusun “yağını ayır, kemiğini ayır” işleyecek şekilde “fabrika kuracak” ve “dedesi Zina Mehmet'e rahmet okutacak” (Büke, 2021: 72). Eczacı'nın projesine karşı somut itirazların sadece Demirci Asım ile Balıkçı'dan gelmesi de karşıt unsurların yalnızlaştırılarak boynunun vurulmasını, özetle tasfiye edilmesini kolaylaştıracaktır. Böylesi bir tasfiyenin ileride gelebilecek itirazları bastırma görevi de gördüğü, emsal olarak işletildiği, bu zorun gölgesinde rızanın üretildiği ifade edilmelidir.

Eczacı Süleyman'ın düzeninde yunuslara acımasızlık ile Asım'a, Balıkçı'ya, Balıkçı'nın evine ve ailesine acımasızlık aynı düzlemdir. Vahşet ve cinayet, sömürü ilişkilerinin derinleşmesinde bir araçtır; bu uğurda, amaca giden yolda her şey mübahtır. Eczacı Süleyman'ın Makyavelci düzeninde Gramsciyen anlamda bir “etik politik” projenin uzun vadeli başarı şansı, ancak maddi vaatlerinin gerçekleşmesine ve bu çerçevede de geçimlik araçlarından edilen yoksul balıkçıların, ada halkının “ahlaki ekonomi”sinin¹² yerine önerilen kapitalist meta ilişkilerinin yerleşmesine dayalı bu vaatlerin somut olarak uygulanmasına bağlıdır.

Bu noktada, karşıt unsurların zor yoluyla sindirilmesinde, legal ile illegal arasındaki sınırların ve kamu ile özel arasındaki ayrımların Eczacı Süleyman'ın öncülüğündeki bu yeni iktidar bloğu eliyle kaldırılmasının payı büyüktür. Zor bir yandan devletin resmi şiddet tekeli eliyle (jandarma) seferber edilmekte, diğer yandan da resmi şiddet tekelinin dışındaki tetikçilerin, devletin zor gücünün gölgesine sığınarak Eczacı'nın düzenine itirazları bertaraf edenlerin korunduğu izlenimiyle pekiştirilmektedir. Demirci Asım ile Balıkçı'nın ailesinin vahşice tasfiye edilmesi sürecinde gerçek suç ve suçluyu önlememe, cezalandırmama konusunda jandarma ile yargısal zor aygıtı olarak mahkemelerin örtülü ittifakının rolünün olduğu açıktır.

¹² “Ahlaki ekonomi” kavramı için bkz. E.P. Thompson, 2006.

Devletle sermaye, legal ile illegal, kamu ile özel arasındaki sınırları Köstence özelinde silikleştiren bu mesaj, yıllar sonra adaya dönen Balıkçı'nın oğlu Terzi Osman'ın adadan gitmesi için uygulanan basınçta da karşımıza çıkar. Jandarma, Osman'ın koyunu taciz eder. Eczacı, Osman'ın adadan gitmesi için ekonomik satın alma yollarını kullanır. Taviz ve ikna süreçlerinin ötesinde, jandarma eliyle karakola çekilir Osman. Nezarete geçirdiği sürenin ardından jandarma komutanının huzuruna çıkarılır. Osman'ın İzmir'e geri dönmesi telkinini sezdirdikten sonra sözlerine şöyle devam eder jandarma komutanı: *“Seninle ilgili şikayetler birikince Eczacı Süleyman Bey'le görüştüm. Bu iş nereye varır dedim”* (Büke, 2021: 193). Osman bunun üzerine araya girer şu kritik soruyu sorar: *“Sebep? Eczacı hâkim mi savcı mı? Onunla neden konuştunuz?”* (Büke, 2021: 193). Yanıt, Eczacı'nın yerel iktidar bloğundaki konumunu, “siyaset olma” adına elinde tuttuğu gücü yeniden gözler önüne seren niteliktedir: *“Çünkü eşraftan, kıymetli insan. Buranın girdisini çıktısını biliyor”* (Büke, 2021: 193). Bu diyalogun zorun gölgesinde rıza olarak işlediğini, sürdürdüğünü belirtmek gerekir. Osman, jandarma aracılığıyla, hiçbir hukuksal gerekçe gösterilmeden nezarete atılmıştır. Jandarmanın zoru ve tarafı/konumu açıkça sezdirildikten sonra, bu kez jandarma komutanı aracılığıyla ekonomik rıza teklifi devreye girmiştir. Gramsciyen trasformismo süreci burada yine görünürleşir ve Eczacı Süleyman'ın sözleri, jandarma komutanı aracılığıyla bir “zorunlu” teklif olarak aktarılır Osman'a: *“Dedi ki, Köstence'nin huzuru kaçsın istemem. Ama Osman'ın da hakları var burada. Malını mülkünü, ne varsa kıymetinin üzerinde almaya talibim. Bak şimdi ben aracıyım burada Osman kardeş. En iyisi, herkes için en hayırlısı bu gibi görünüyor”* (Büke, 2021: 193).

Bu önemli karşılaşma ve diyalog, bir yandan Eczacı'nın yerel iktidar bloğundaki konumunu, diğer yandan hegemonyanın inşasında zorun gölgesinde rızanın ve maddi/ekonomik karakterin işlevini ve son olarak da yine Gramsciyen bütüncül devlet teorisinin uzantısı olarak, devlet iktidarıyla sermaye iktidarının hangi düzeylerde iç içe geçip eklemlendiğini sergileyen son derece etkili bir özet niteliğindedir. Osman'ın jandarma komutanının Eczacı ile konuşmasına verdiği *“Eczacı hakim mi savcı mı?”* yanıtı ise yerelde “ben devletim” davranışına, kamusalıktan arındırılmış, özel çıkarın hizmetine sunulmuş bir devlet anlayışına da itiraz niteliğindedir. Osman'ın bu blok karşısında kamusal bir devlet arayışında olduğu, işlevlerin buna göre tanımlandığı bir düzeni arzuladığı, jandarma özelinde devletin kamunun işi yerine özelin çıkarının peşinde koşmasından rahatsızlık duyduğu da şu sözlerle sezdirilir nitelikte: *“Siz devletin işini yapın, ben kendi balığımı tutayım. Eczacı denilen adam da ne diyecekse benim yüzüme konuşsun”* (Büke, 2021: 194).

Bir başka yerde yine, jandarmanın zor gücü aracılığıyla Eczacı'nın hegemonya tesis ettiğine gönderme yapılır romanda. Karadenizli tekne ustası ilave teknelerin Eczacı tarafından “bilabedel” yaptırılmak istenmesine direnince jandarma devreye girer, sonuç şöyle aktarılır: “*Neyse ki devreye giren ‘sağ olsun jandarma komutanı’, reisi uygun şekilde ikna etti de bu mesele de halloldu*” (Büke, 2021: 131). Bütün bunlar, Eczacı'nın iktidar bloğu içinde baskı aygıtlarının rolünün ve devletin kendi projesi etrafında seferber edilmesine duyduğu ihtiyacın açık kanıtıdır. Nitekim maliyetler ve hesaplamalar Eczacı'nın hesaplarıyla tutmayınca, işler teoriden pratiğe geçerken sarpa sarınca bu “zor” gücüne duyduğu ihtiyaç daha da artmıştır. Öyle ki, “*Köstence’de bu konuda bir çatlak ses, başıbozukluk ya da çalışma düzenini bozacak hiçbir şeye tahammül edemeyeceği bir eşikteydi Eczacı Süleyman*” (Büke, 2021: 131)¹³.

Fakat belirtmek gerekir ki, Eczacı'nın kurduğu (ya da kurmak istediği) düzende salt bu örneklerde aktardığımız şekilde ekonomi dışı zorun rolü belirleyici değildir. Burada ekonomik zor da devrededir. Hegemonya, kitlelerin rızasının kazanılmasında maddi bir süreç olarak işlese de ekonomi bir rıza unsuru olduğu kadar zorlayıcı bir güçtür de. Roman boyunca zorun bu ikili karakteri, yine Eczacı Süleyman'ın “siyaset olma” vasfının geri planı olarak sıklıkla hissettirilir. Eczacı Süleyman, kendi projesine katılmayacak, bağımsız olarak geçimlik dalyancılığa devam edecek, kendi yanında amele olmayacak herkesi ekonomik zoru ile de tehdit etmektedir. Şu sözler bunun kanıtıdır: “*Buz olmazsa balık İzmir’e gitmezdi. Hadi diyelim kış kıyamet soğukta bir ihtimal kokmayacaktı mal ama ya çektiriye almazlarsa? Adanın karaya tek ulaşımı çektiri olduğu için kanunen onun malını taşıyım, senin malını taşımam diyemezlerdi. Lakin kanunu kim takardı burada! Savcı, hâkim dedikleri adamlar mesai bitince soluğu Şehir Kulübü’nde, Eczacı'nın kumar masasında alıyordu*” (Büke, 2021: 137-138). Bu ekonomik zorlama gücü yine romanda bir başka vesileyle şu şekilde özetlenir: “*Eczacı Süleyman dediğin adam zaten Köstence’yi iyice köstekledi. Dalyancı ona muhtaç, esnaf için faizci, mahkemeye, dama düşen için sarılacağı yılan. İnsan kıtlığı mı var ortalıkta? Açlığın bol, adamın bol, ekmeğin kıt olduğu yerde senin olmaz dediğin iş en kolayı*” (Büke, 2021: 73).

¹³ Jandarmanın Eczacı Süleyman'ın projesine itiraz edenler, rıza göstermeyenler karşısındaki özelleşmiş baskı aygıtı olarak sunulduğu örnekler roman boyunca sık sık karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Demirci Asım karşı duruşu nedeniyle tehdit de edilir, durumu Balıkçı'ya şu sözlerle aktarır: “*Bu sabah bir jandarma çavuşuyla üç er geldi. İhbar var, dükkanları arıyoruz, dediler. Ortalığı altüst ettiler.... Yalnız ne hikmetse, çarşıda sadece benim dükkânı aradılar*” (Büke, 2021: 100).

Eczacı'nın mülksüzleştirme projesine itirazları açıklıkla, ekonomik güçle, üretim araçlarıyla ve elbette ekonomi dışı zorla bastırma konusundaki kararlılığı ve arkasındaki kuvvet, roman boyunca sezdirilmektedir. Bu bir yandan da karşı hegemonyanın böyle bir kuvvet dizilişi ve bileşimi karşısında hangi strateji ve taktiklere dayalı olarak kurulabileceği konusunda Deli İbrahim'in ilerleyen bölümlerdeki önerilerinin de tecrübeye ve güç dengesine göre altyapısı olarak işleyecektir. Bu hatırlatmayı yaparak, Eczacı'nın zor gücünün maddi niteliğiyle ilgili şu sözleri de son olarak ilave edebiliriz: *“Atadan, dededen kalma işimizi mi terk edelim? Böyle şey mi olur? Kim oluyor o yahu? Daha ne istiyor? Malı var mülkü var, her şeyi var şu hayatta. Allah mı olmak istiyor artık? Diyor ki, ben ne istersem yaparım, kimse ses etmeyecek, kimse karşı durmayacak. Gelen olursa açıklıkla terbiye ederim. Gelen olursa nefes almasına müsaade etmem”* (Büke, 2021: 138).

Romanda Eczacı Süleyman'ın sınıfsal arzuları etrafında inşa edilen yerel iktidar bloğundaki konumu, bu konumu pekiştirmek için sahip olduğu zor gücünün ekonomik ve ekonomi dışı karakteri önemli örneklerle işlenmiştir. Geride kalan satırlarda bu işleyişi Gramsciyen bir yorum çerçevesinde ele aldık. Bunun yanında, Gramsciyen hegemonya teorisinin önemli katkısı, yönetenlerin salt politik toplumun zorlama gücüyle yönetmediğini, kitlelerin rızasını kazanmak için sivil toplumda çeşitli maddi ya da ideolojik araçları seferber etmesinin de gerekli olduğunu belirtmesidir. Bunun teorik açıklamasını makalenin ilk bölümlerinde ele almıştık. Şimdi de Eczacı Süleyman düzeninin/hegemonyasının inşasıyla ilgilenen bu bölümü bitirmeden önce, bu teorik açıklamayı yine *Deli İbrahim Divanı* üzerinden sınavalım ve Eczacı Süleyman'ın kitlelerin rızasını kazanmak, projesi etrafında seferber etmek için hangi ideolojik araç ve aygıtlardan yararlandığına bakalım. Zira Eczacı Süleyman'ın düzeninin sadece zora ve zorlamaya, baskıya dayalı olarak sürmesi mümkün değildir. Öyle ki romanda bu gerçeklik, hikâye örgüsündeki ana zıtlıklardan birinin tarafı ve normalin dışına çıkma cesareti gösteren deliliğiyle karşı hegemonyanın akli olarak sunulduğunu her fırsatta hissettiğimiz Deli İbrahim'in şu sözleriyle özetlenmiştir: *“Eczacı zeki adamdır. Neyin ne olduğunu anlamıştır... Böyle adamlar halk onlardan korksun ister ama nefret etsin de istemezler. O işlerini zorlaştırır”* (Büke, 2021: 187).

Daha önce Eczacı Süleyman'ın kitlelerin rızasını kazanmak için kendi özel/maddi çıkarını kitlelerin genel çıkarı gibi sunduğunu, bunu genel bir kalkınma, “milli bir dava” kılıfıyla yansıttığını aktarmıştık. Bu, rızanın imalatında öne çıkan bir boyut. Kalkınmacı, milli söylem etrafında kendi çıkarını dışsallaştırıp genelleştiren bu yaklaşımın yanında, Eczacı'nın kendi

özel çıkarını kitlelerin tek tek özel çıkarıyla özdeşleştiren, bir bağımlılık ve etkileşim zinciri içinde, balıkçıların da kazanacağını, zenginleşeceğini ima eden maddi/ekonomik rıza imalatına giriştiği açıktır.

Hegemonyanın inşasında, hem iktidar bloğu içindeki bileşenler arasında hem de iktidar bloğundan dışlanmış, böyle bir projeye dahil olarak geçimlik ekonomik araçlarından mahrum kalıp Eczacı'nın yanında işçileşecek halk kitleleri arasında rızanın kazanılmasında ekonomik rıza imalatının önemli yer tuttuğu açıktır. Ancak Eczacı, hegemonyanın üretiminde salt ekonomik araçlara yaslanmamakta, projesine kitleler arasındaki itirazları giderebilmek için yerelde kamuoyu oluşturabilecek tüm ideolojik aygıtları ve aydınları etrafında seferber etmeye çalışmakta ve bu sayede de kitleler arasındaki soru işaretlerini ortadan kaldırıp destekçi sınıfları genişletmeyi arzulamaktadır.

Eczacı Süleyman'ın bu çerçevede iki önemli girişimi bulunmaktadır. Birincisi, adanın ileri gelenlerinden, sözü dinlenebilecek isimlerinden kurulu bir ikna heyeti, romandaki ifadeyle bir Heyet-i Nasiha oluşturmasıdır. Balıkçı bunu şu sözlerle ifade eder: “*Eczacı Süleyman Heyet-i Nasiha kurmuş. Başöğretmen Fehmi Bey, müftü efendi ve lağımçıların Zaim var*” (Büke, 2021: 98). Görüldüğü üzere Eczacı Süleyman, erken dönem Cumhuriyet romanında ağırlıklı karşımıza çıkan öğretmen-imam zıtlığını kendi lehine bertaraf etmiş; “modernleşme ve karşıtları” arasında kurulan bir tartışma ekseninin yerine, Eczacı Süleyman'ın sınıfsal projesi etrafında aynı anda seferber edilmiş bir başöğretmen ve müftü ile birlikte, halkın ikna edilmesi, rızasının kazanılması yönünde bir hegemonya girişimine yönelmiştir. Bu da *Deli İbrahim Divanı*'nı, çağdaş bir roman olmakla birlikte, hikâyeyi konumlandığı dönem bakımından bu tutumuyla yeni ve ayrık bir konuma yerleştirmektedir. Öte yandan, hırslı olduğu ifade edilen Lağımçıların Zaim'in varlığı da halk içinden bir temsilcinin iktidar bloğu adına halkı ikna görevine koşulduğu anlamına gelmektedir. Bunun etkisi, başöğretmen, müftü ve Lağımçı evleri ikna için gezerken fazla itiraz gelmemesi üzerinden şu sözlerle anlatılır Demirci Asım ile Balıkçı'nın Deli İbrahim'in aktarımına dayalı diyalogunda: “*Milletin ayağına hem devlet geliyor hem kendilerinden insanlar. Kafaları karışmıştır*” (Büke, 2021: 99).

Kuşkusuz ki yerel ölçekte ve romanın dönemi/tarihsel niteliği çerçevesinde, topluluğun bir araya geldiği, birbiriyle etkileşime girdiği, kamuoyu oluşturduğu alanlar sınırlıdır. Erken dönem kamusal alan olarak kamuoyunun oluşturulmasında büyük bir işlevi olan kahvehaneler ve kahvehane toplantıları da bu anlamda Eczacı'nın ve Heyet-i Nasiha'nın halkı ikna etmesi girişiminde büyük bir işleve sahiptir. Eczacı Süleyman'ın rıza örgütlenme sürecinde ikinci girişimi ise dini, diyaneti, müftüyü devreye

sokması; manevi/dinsel aygıt aracılığıyla da rıza üretmeye, itirazları bertaraf etmeye çalışmasıdır. Öyleyse iktidar bloğu içinde yer alan unsurlar arasında kamuoyu ve hegemonya oluşumunun merkezi alanı Şehir Kulübü, burada olgunlaştırılan sermaye birikimiyle uyumlu yerel hegemonya projesinin iktidar bloğunun dışında kalan halk sınıflarına aktarıldığı, bu çerçevede rızanın oluşturulduğu alanlar ise kahvehane ve camidir.

Romanda müftü efendinin Eczacı Süleyman lehine kitleler arasında rıza üretimindeki rolü, geleneksel halk İslam'ı içinde yer etmiş çeşitli inanışlar karşısında resmi İslam'ın sözcülüğünü yaparken belirginleşmektedir. Zira balıkçılar arasında Yunus kutsaldır, dalyancıların balıktan geçinmesini sağlayan, efsanelerle de bu rolü kuşaktan kuşağa aktarılan bir anlama sahiptir. Bu inanç ise, Eczacı Süleyman'ın Yunus avlamaya dayalı yeni endüstri girişimini akamete uğratabilecek bir direnç etkisi yaratmaktadır. İşte üç ayaklı iktidar bloğunun “diyanet” ayağı da bir ideolojik ikna ve rıza aracı olarak burada devreye girmektedir. Halk bu inanışların batıl olduğuna, İslam'da yeri olmadığına en yetkili ve resmi ağızdan ikna edilecektir. Kuşkusuz yerel iktidar bloğu içinde ekonomik, siyasal ve ideolojik bir eklemleme söz konusudur ve yerel “diyanet” aygıtı da Eczacı Süleyman'ın maddi zenginleşme projesinden bir ölçüde yararlanmaktadır, dolayısıyla müftünün halkı ikna sürecinin üzerinde yükseldiği zeminin tamamen maddi ilişkilerden ya da boyuttan yoksun olduğunu iddia etmek gerçekçi olmaz. Öyle ki, Eczacı Süleyman dedesinin tavsiyesini kulağına küpe yapar ve siyasete girmek yerine siyaset olmayı, düzen kurup bu düzene göre her devirde gemisini yürütmeyi başarırken bunun için devlet ve diyanet ile kısmi maddi taviz ilişkilerine girmiştir. Örneğin,

“Aile evlerinin olduğu Kurtuluş Mahallesi'nin sonundaki arsalarına kaymakamdan hâkim ve savcılara, mal müdüründen jandarma komutanına kadar mühim zatın kalacağı güzel evler yaptı ve devlet memurları için çok çok hesaplı kiralar biçerek kamuya içten destek oldu. Elbette güzel taşları İzmir'den gelen Ermeni ustalarca yontulan huşu içindeki Pazar Camisi için yaptığı yardım ile hemen yanına imar edilip dine diyanete helal ettiği müftülük lojmanını da unutmamak lazım... Velhasıl Eczacı Süleyman küçük adanın büyük adamı sayılırdı” (Büke, 2021: 54).

Bu örnek de bize yine Gramsciyen çerçevede, hegemonyanın maddi/ekonomik ilişkilerden bağımsız ya da kopuk olmadığı, inşa edilmediği gerçeğini hatırlatan niteliktedir. Eczacı Süleyman devletin baskı aygıtlarıyla ideolojik aygıtlarını yerel düzeyde kendi hegemonya projesi için seferber etmeden önce, kendi sermaye birikiminden/servetinden bir bölümüyle bu kesimlerle “kamusal” işler için ilişkilendirilmiş, rızalarını kazanmış, maddi

tavizlerle birlikte, deyim yerindeyse kaz gelecek yerden tavuğu esirgemeyecek bir gelecek yatırımı yapmıştır. Geleceğe dönük bu yatırımın “siyaset olmak”, hegemonya kurmak adına etkili olduğu muhakkaktır. Bu yönüyle Eczacı Süleyman karakterinin yöneten sınıfların stratejik aklını temsil ettiğini belirtebiliriz.

Peki müftü efendinin ideolojik ikna sürecindeki rolü ne olacaktır? Eczacı Süleyman’ın beklentisi nedir? Bu noktada en önemli diyalog, Şehir Kulübü’nün giriş kapısında kaymakam ile konuşurken, halkın endişelerinin giderilmesi gerektiğinin altını çizen Eczacı Süleyman’ın, bu sohbeti izleyen müftü efendiyi yardıma davet etmesiyle gelişir romanda: “*Öyle değil mi müftü efendi, siz söyleyin ne olur!*” (Büke, 2021: 75).

Müftü efendi bunun üzerine, yerel iktidar blokunun onayını almış bu proje için kendi ikna rolünü bir plan dahilinde açıklamaya başlar:

“Ben dalyanları tek tek dolaşacağım. Elbette Cuma hutbesi de var ama malumunuz, orada bir kulaktan girip ötekenden çıkıyor edilen laflar. Şimdi neyin haram, neyin helal olduğu aşikârdır. Ayrıca avcılık, ticaret, bunlar rızık için yapılan faaliyetler. Yok iye gibi, yok muhafaza edici ruh gibi sıfatlar, laflar da günahır sonuçta. Bunlar batıl inançlar. Ama maalesef gelmiş, kalmış. Bizim de eksikliğimiz olmuş, anlatamamışız” (Büke, 2021: 75).

Nitekim müftü efendi bu yöndeki ilk hamlesini, Cuma hutbesi sırasında Çarşı Camisi’ndeki konuşması aracılığıyla yapmıştır. Çalışmanın erdeminden, helal kazanç yollarından söz ettikten sonra konuşmasını batıl inançlara bağlamış ve böylece yunus katline itiraz edenlerin inanışlarını batıl kılacak şekilde Eczacı Süleyman lehine şöyle devam etmiştir: “*Şu güzide adamızda da birtakım sözde varlıklara hâşâ huzurdan bir kuvvet ve kutsiyet yakıştırıldığını nadir de olsa görüyoruz. Bu batıl itikatlar gayet tehlikeli ve uzak durulması gereken davranışlardır*” (Büke, 2021: 113).

Yine de bu konuşma yeterli etkiyi sağlamamış olacaktır ki, dalyancı kahvesinde gerçekleştirilen toplantıda Zaim konuşmaya başlar, ancak yunusların tüfikle vurulmasına yaşlı bir dalyancı itiraz eder; bir başka adam ise “*Yahu bizim töremizde var mı yunus vurmak? Leyleğe, yunusa el kalkmazdı bizde hani?*” (Büke, 2021: 115) diyerek itirazı geleneksel halk inancı temelinde sürdürür. Benzer şekilde Heyet-i Nasiha, evleri gezerken sınırlı da olsa bu çerçeveden karşı çıkanlar olduğunu da yine Deli İbrahim üzerinden yapılan aktarımlara dayanarak hatırlatmak gerekir: “*Biz böyle kanlı işlere girmeyiz diyenler olmuş. Daha çok da evdeki yaşlı kadınlar, sizde hiç vicdan kalmadı mı, günah nedir unuttunuz mu diye söylenmişler*” (Büke, 2021: 99).

Bütün bu örneklere rağmen başlarda Eczacı Süleyman'ın düzen inşasına pratik itirazların sınırlı kaldığını belirtmek gerekir. Eczacı Süleyman, açık şekilde devleti ve diyaneti yanına almış, dolayısıyla zor gücüyle donanmıştır. Demirci Asım ile Balıkçı şiddetle tasfiye edilmiş, Balıkçı'nın ailesi de bu katliamdan payını almıştır. Bunun, aklının ucundan bu düzene itiraz etmeyi geçirecek herkese verilmiş bir gözdağı olduğu açıktır. Demirci ile Balıkçı'ya uygulanan somut zor/baskı, aynı zamanda bir rıza üretme, sopayı göstererek itirazsızlığı temin etme aracına da dönüşmüştür. Fakat tüm bunların, yani Eczacı'dan ve etrafındaki ittifaklardan kaynaklanan somut zorlama gücünün yanında, rızanın üretiminde halk sınıflarının nesnel, somut maddi koşullarının ve özelemlerinin büyük oranda belirleyicilik kazandığını hissederek romanda. Dolayısıyla bir yanıyla da bu, La Boetie'nin ifadesiyle “gönüllü kulluk” olarak da görülmelidir (Bkz. De La Boetie, 2020). Nitekim bunun açık kanıtı, öldürülmeden önce Demirci ile Balıkçı arasında geçen diyalogda saklıdır. İtirazsızlığı anlamaya, Heyet-i Nasiha ziyaretlerinde Yunus avına tek tük karşı çıkışların olmasına anlam vermeye çalışırken Balıkçı şöyle der: “*Fakirlik çok boynumuzu büktü bizim. Şu Alman Harbi yedi bitirdi milleti... Beş-altı senedir duman olduk. İnsanlar kursağına girecek tek lokmayı düşünüyor. Açlık sofuluğu bozarmış*” (Büke, 2021: 99-100).

Öte yandan başlarda durum böyle olsa da romanın ilerleyen aşamaları, ezenlerin düzenine karşı itirazların nasıl bir karşı hegemonya potansiyeline sahip olduğunu stratejik ve taktik örneklerle tartışan bir zemine kapı açmaktadır. Karamsarlıktan umuda, çıkızsızlıktan çıkışa doğru bir yol açılır ve tünelin ucundaki ışık gösterilir böylece. Bu nedenle bir sonraki bölümde karşı hegemonyanın örgütlenmesiyle ilgili girişimlere, strateji ve taktiklere yine romanı merkeze alarak odaklanacağız.

4. Karşı Hegemonyanın Stratejisi, Taktiği

Yazar Ahmet Büke'nin *Deli İbrahim Divanı* adlı romanı, temel bir zıtlık üzerine inşa edilmiştir. Bu zıtlık, özünde sosyal ve politik düzene dairdir. Bir yanında Eczacı Süleyman'ın düzeni vardır (ezenler), diğer yanda ise Deli İbrahim'in önerdiği, Terzi Osman'ın ittifak ve öncülük ettiği, ezilenlerden yana bir düzen tasarımı/girişimi, roman ilerledikçe açığa çıkmaktadır. Nitekim romanın sonlarına doğru, Terzi Osman Eczacı Süleyman'a meydan okuyup onu kovduktan sonra arkasından bu zıtlığı açıkça ifade eder ki bu aşama, meselenin salt Terzi Osman'ın öldürülen ailesinin intikamını almak istemesiyle, kısacası bireysel davasıyla ilgili olmadığını da iyiden iyiye sezdirildiği, olgunun siyasallaştırıldığı aşamadır. Çatışma, zıtlık ya da mücadele açık ki iki düzen, iki “siyaset” arasındadır ve kamusaldir: “*Bakalım*

Deli İbrahim'in Tarihi mi yürüyecek yoksa Eczacı Süleyman'n düzeni mi sürecek? Göreceğiz!" (Büke, 2021: 199).

Nitekim Büke de farklı mecralarda roman üzerine kendisiyle gerçekleştirilen söyleşilerde bu zıtlığı ifade etmektedir: "*Kitapta iki meta anlatı var. Biri Eczacı Süleyman'ın düzeni, diğeri Deli İbrahim'in anlattığı hikâye. Roman bu iki ana anlatının kavgası*" (Güven Ünlü, 2021).

Dahası, bu zıtlığın/diyalektiğin içinden Deli İbrahim'i kapsayarak aşma modeli çerçevesinde Terzi Osman'ı da bir gelecek siyasetinin temsilcisi olarak gördüğünü sezdirmektedir Büke. Örneğin, Doğu Sarpkaya tarafından kendisiyle gerçekleştirilen söyleşide yer alan şu sözlerini bu çerçevede değerlendirmek, yorumlamak mümkündür: "*Aslında romanda üç farklı siyaset anlayışı var: Balıkçı ve Demirci Asım bir ekip; Deli İbrahim ayrı ve en son kuşak Terzi Osman. Terzi Osman hepsinin hem devamı hem eleştirisi siyaseten*" (Sarpkaya, 2021).

Ahmet Büke buradaki zıtlık okumasını karşı hegemonya cephesinden genişleten bir söyleşisinde ise şöyle der: "*Osman'ın tarafında da üç tane odak var. Balıkçı ve Demirci Asım bir ekol. Deli İbrahim ayrı bir ekol. Osman ayrı bir ekol. Aynı kulvarda gidiyorlar ama üç farklı siyasi ekolü temsil ediyorlar. Osman da bunların hem devamı hem de eleştirisi. Yani siyaset anlamında en modernleri. Benim yazmak istediğim buydu. Osman, olmasını istediğim bir siyasi mücadelenin, bir siyasi figürün simgeleşmiş hali*" (Güven Ünlü, 2021).

Bu durumda Büke'nin romanının edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkiyi merkeze alacak yeni çalışmalar açısından ufuk açıcı bir devamlılık/kopuş çizgisi izlediğini belirtmek mümkündür. Her şeyden önce Büke'nin romanı bize göre, "siyaset olma" tanımı çerçevesinde, Ranciere'in "siyasal" kavramına atfettiği bağlamda bir yeni "siyasal roman"dır¹⁴. Geleneksel siyasal roman tanımı, baş zeminin klasik siyasal zıtlık çerçevesinde, buna bağlı siyasal aktörler arasında kurulduğu ve konusu açık siyasal mücadele olarak işleyen ve diğer tüm meseleleriyle bu alan arasındaki ilişkiyi baştan görünür kılan romanlar için kullanılabilir bir ifadedir. Buna karşın Büke'nin romanı, katman katman açılarak, bireysel ve toplumsal çelişkileri aşama aşama biriktirerek, bu çelişkiler çerçevesinde önce yönetenlerin nasıl yönetmeyi başardığını, düzen kurduğunu açıklayarak ve sonunda da bu bireysel/toplumsal dram ve çelişkileri bir siyasal zıtlığın parçası, karşı mücadelenin odağı haline getirerek ilerlemektedir. Bu diziliş çerçevesinde Büke'nin romanına, aşama aşama izlediği hat bakımından "siyasallaşan

¹⁴ Ranciere tarafından geliştirilen, siyasal olan ile siyaset kavramları arasındaki ayrım için bkz. Ranciere, 2007.

roman”, gündelik ve toplumsal hayatın içinden türeyen acil meseleleri “siyasallaştırın roman” demeyi daha doğru buluyoruz.

İkinci olarak, roman salt yönetenlerin nasıl yönettiğiyle, kurdukları düzenin kokuşmuşluğu ya da yozlaşmışlığıyla ilgili değildir. Burada hem bu düzenin kuruluşundaki iktisadi temele hem de bunun yanında, zorlama ve ikna süreçleri açısından etrafında nasıl koalisyonlar ördüğüne de gönderme yapılmaktadır. Bu anlamıyla iktidarın kuruluşunu maddi bir temele yerleştirirken, işleyişini ve devamlılığını da etrafında ördüğü ittifaklar ekseninde açıklamaktadır. Bu bakımdan da yine Gramsciyen bir “siyasallaştırın roman” ile karşı karşıya olduğumuzu düşünüyoruz. Bunun edebiyat ve siyaset ilişkisi açısından teorik olduğu kadar, pratik siyaset açısından da yansımalarının bulunduğu açıktır. Bük’e’nin bu müdahalesi, kültürel alanda, edebi bir eser aracılığıyla siyasal ve ideolojik açıdan bir karşı hegemonya oluşturma yolunda bütüncül bir mücadelenin parçası olarak da görülebilir. Zira her karşı hegemonya girişimi, hegemonya oluşturan iktidar güçlerinin nasıl yönettiğinin doğru çözümlenmesine, güç dengesine, arkalarındaki maddi temele, düzeni sürdürmek için kurdukları ittifakların dizilişine uygun bir okumayı ön gerektirir. Bük’e, yaygın ve güncel siyasal analizlerin “kişi” merkezli yürüdüğü, siyasetin “kişiler, liderler” arasındaki bir atışma ve mücadeleye indirgendiği, yine her türlü güç temerküzünün tek kişinin “olağanüstü” siyasal yetenekleri ve kudretiyle açıklanmaya çalışıldığı bir kutsallaştırma, Schmitt’in ifadesiyle “siyasal ilahiyat” çağında¹⁵, siyaseti bu kutsallıktan çıkaracak bir seküler, somut “siyaset oluş” çözümlenmesi önermektedir. Bunu, önce Zina Mehmet’in “ilkel birikim” sürecine, “çökme” pratiklerine gönderme yaparak; ardından ise Eczacı Süleyman’ın kurumsallaştırdığı düzenin oluşumunu, maddi/ekonomik temelini görünürleştirerek ve elbette bu düzenin devamlılığı için tek başına Eczacı Süleyman’ın varlığının bir anlam ifade etmediğini, etrafında bir iktidar bloğu ve onu ayakta tutan araçlar, aygıtlar, kişiler ve kurumlar koalisyonu yaratmasının zorunlu olduğunu göstererek gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan roman bu anlamıyla da bir Gramsciyen “siyasal hegemonya” romanıdır.

Böylesi bir okuma, Eczacı Süleyman’ın “tek adam” gibi görünmesinin önüne geçer; Eczacı Süleyman düzeninin Eczacı Süleyman’lar gittiğinde de sürebileceğine dair uyarır; siyaseti maddi ve toplumsal ilişkiler temelinde, iktidar olgusunu da bunun paralelinde çözümler ve karşı hegemonyanın sadece bir kişiye, bir kişinin iktidarına karşıtlıkla, onu yerinden etmekle kurulamayacağına gönderme yapar. Zira bir hegemonyaya karşı olmak, doğrudan karşı hegemonyanın da örgütlendiği anlamına gelmez. Bük’e de Sol

¹⁵ Schmitt’in yaklaşımı için bkz. Schmitt, 2002.

Kültür söyleşisinde bu noktanın altını daha kalın bir biçimde şu sözlerle çizer, görünür kılmak ister: “Osman tek kişi. Karşısındaki gücü fiziksel olarak tasfiye etmiş olabilir ama adadaki üretim ilişkileri aynen devam edecek. Dolayısıyla o üretim ilişkileri Osman’ın bileğini bükebilir ya da Osman Eczacıya dönüşebilir. Burada adalının kendi kaderine sahip çıkıp, siyaset olması meselesi. Siyaset olmazsan Osman seni kurtaramaz. Deli İbrahim da” (Sol Kültür, 2022).

Nitekim bu nokta, romanın okuru bu siyasal zıtlığın içine dahil etmesiyle, sonda romanın ucunun açık bırakılmasıyla belirginleşmektedir. *Deli İbrahim Divanı*, sonu pratiğe, kişilerin müdahalesine/mücadelesine ve farklı mücadelelerin sonuçlarına bağlanan bu ucu açık niteliğiyle, Umberto Eco’ya referansla bir “açık yapıt” olarak da değerlendirilebilir kanaatindeyiz (Eco, 1992). Bu açıklık Büke’nin sadece yoruma açıklık yoluyla okuru romana katmasından değil, yorumun ötesinde “gerçek son”un belirlenmesi için okuru romandaki karşı hegemonyacı çizgide bir mücadeleye çağırmasından da kaynaklanmaktadır.

Eczacı Süleyman’ın gitmesi, Köstence halkını kurtarmaya yetecek midir? Bu mikro evrende kritik sorunsal budur. Yerine ne konulacaktır? “Siyaset olma” adına hangi program, maddi temel, ekonomik düzen ve buna dayalı sınıfsal ittifaklar örülecek, yönetme eylemi nasıl gerçekleşecektir? Galiba tam da bütün bu soruları sordurmak için, roman Deli İbrahim’in şu sözleriyle sona ermektedir: “Ulan ırzı kırık Köstence, eğer maçan sıkarsa, siyaset olma sırası sende...” (Büke, 2021: 204).

Bu yönüyle, Eczacı Süleyman’ın tasfiye edildiği bir düzen, ara aşamadır. Asıl mesele, başka Eczacı Süleyman’ların türediği yeni bir hegemonya düzeninin inşa edilmesine karşı, Köstence halkının kendisinin yönetmeyi başarıp başaramayacağı, kendi maddi, toplumsal ve siyasal örgütlenmesi aracılığıyla karşı hegemonyayı inşa edip edemeyeceği, yani siyaset olup olamayacağıdır artık. Romanda bu noktanın ucu, yukarıdaki alıntıda da görüleceği üzere okuru düşünmeye ve katılmaya davet eder şekilde açık bırakılır. Nitekim burada okuru eyleyici olarak bu romanın devamının ya da sonunun nasıl şekilleneceği konusuna/tartışmasına dahil eder Büke. Yine bu doğrultuda bir söyleşisinde ezen toplumsal sınıfların hegemonyasının yeniden canlanması olasılığına karşı uyarı amacıyla şöyle der: “Çünkü kahramanlar, gözü pek insanlar, akıyla cesaretini besleyenler önemli ama mesela Terzi Osman adaya geri döndüğünde ne bulacak? Eczacı Süleyman’ı var eden üretim ilişkilerini. Köstenceli siyasetin kendisi olamazsa, o düzen ya Osman’ın bileğini büker ya da yeni Eczacı o olur” (Yıldız, 2022).

Bu bakımdan, bir adada geçmekle birlikte, klasik ütopyacı edebiyattan da ayrılır Buke'nin romanı. Ada merkezli klasik ütopyik romanlarda yeni düzen büyük ölçüde kuruludur/verilidir, nasıl işlediği ya da idealleşerek işleyeceği de az çok bellidir¹⁶; Buke'nin romanı ise önce Köstence Adası'nda Eczacı Süleyman'ın düzeni üzerinden insanı, doğayı, tüm canlıları meta ilişkileri çerçevesinde katleden distopyayı göstermekte, ütopya konusunda ise kapıyı açık tutmakta, okura yorumlama ve değiştirme gücü bakımından kendisiyle karşılaşma ve tartışma zemini bırakmaktadır. Bu anlamıyla *Deli İbrahim Divanı*, geçmişte başlayan, bugüne gelen, fakat gelecek zamanda, pratikte yazılmayı bekleyen bir hikâyenin köprüsü olma işleviyle de tanımlanabilir. Verili, ideal bir düzen tasarımı yoktur burada; inşa edilmesi bir yazarın ütopya tasarımının önceden belirlenmiş sınırlarına tabi değildir. Ne yapılacaksa şimdi ada halkı tarafından, ada halkı eliyle, deneye yanıla ve düşe kalka yapılacak, yol ve yordam böyle bulunacaktır.

Öyleyse *Deli İbrahim Divanı*, bir yanıyla distopya, diğer yanıyla da inşa edilecek bir ütopya düzeninin işaretlerini veren, biri ya da diğerine bütüncül sınırlarıyla, kapalı/değişmez yapısıyla odaklanmak yerine bu ikisini hayatın akışı içindeki diyalektik gerçekliğiyle okura sunan/sezdiren özelliğiyle de bir “siyasal roman” olarak görülebilir.

Artık bu çerçevede, romanın karşı hegemonya pratikleri açısından sahip olduğu perspektifi ele almaya başlayabiliriz. Az önce de belirttiğimiz üzere, hegemonya sadece kişilere bağlı bir düzen tasarımı değildir. Bu saptama, kişilerin rolünü yok saymak ya da küçümsemek anlamına gelmez; fakat hegemonya karşıtı çizgi, karşı hegemonya için, yani “siyaset olmak” için başka bir yaşam modeli örgütlemek zorundadır. Ancak karşı hegemonyanın kurulabilmesi de öncelikle kurulu hegemonik düzenin aşındırılmasına bağlıdır. Bu kısımda strateji ve taktikler devreye girer. Bu noktada, yönetenlerin hegemonya projelerinin maddi/ekonomik temelini sarsılması kadar, sahip olduğu ittifak ilişkilerinden de yoksun kılınması, aktif ve pasif rıza gösteren toplumsal kesimlerin rızasının ya da yönetenlere desteğinin kesilmesini sağlayacak stratejik ve taktik hamlelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu ise yine Gramsciyen çerçevede güçler dengesine göre bir stratejik akıllı ve öncüyü zorunlu kılar. Romanda Deli İbrahim'in geçmişin tecrübelerinden hareketle bugünü okuyan ve Eczacı Süleyman'ın düzenini hedefe koyacak siyaset tarzı için Terzi Osman'a yol gösteren bir “stratejik akıl” olarak merkezi yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

¹⁶ Ütopya geleneğinde adaların merkezi rolünü anlamak için son derece nitelikli bir çalışmaya sahibiz, Bkz. Göktürk, 2000.

Bu stratejik aklın bir “Deli” aracılığıyla sunulmasının anlamı ise açıktır. Delilik, Bükü’nin de söyleşilerinde sıklıkla vurguladığı üzere, düzen dışına çıkmanın, buna cesaret göstermenin işaretidir: “*Bizim delimiz biraz çoktur. Hatta bizde halkın dili “anormal” sözcüğüne dönmediği için, deliliği de “normal” sözcüğüyle tanımlarlar. Yani normal ve anormal kavramları ters düz edilmiştir biraz. Ayrıca norm ve düzen dışı, düzenle problem yaşayan ve verili koşullara teslim olmayan insanlara da deli denir*” (Yeni, 2022)¹⁷.

Burada yeni bir tarihsel blok inşası için gerekli olan şey, nesnel durumun ve bu yeni nesnel gerçekliğe göre öznel müdahalenin yönünün saptanmasıdır. Terzi Osman’ın babası Balıkçı ile Demirci Asım da karşı hegemonya için mücadele etmişler, Eczacı Süleyman’ın yeni düzenini inşa ediş sürecine itirazlarını somut bir çizgiye çekmişlerdir. Ancak açık ki yenilmişlerdir. Bu yenilgide hem Eczacı’nın hegemonyasının tüm vaatleri ve gücüyle birlikte kuruluş aşamasında bir tazeliğe/aşınmamışlığa sahip olmasının nesnel yönü, hem de Demirci ile Balıkçı’nın güç dengelerine göre strateji ve taktik düzlem geliştirmeyen ilk öznel müdahalelerinin iktidar bloğunda yer almayan halk kitleleri içinde kolaylıkla yalnızlaştırılmasının belirleyici payı büyüktür¹⁸. Belki de bu, Köstence’de karşı hegemonya için mücadele eden ilk kuşakların “Sabırsızlık Zamanı”na denk düşen bir örnektir, ilerideki zaferlere sağlanacak temel ve birikim için yenilgiye yazgılıdır¹⁹. Öyle ki Demirci ile Balıkçı’nın bu ilk karşı mücadeleleri, daha sonra Deli İbrahim ile Terzi Osman ittifakında/öncülüğünde karşımıza çıkacak nesnel durum okumasına, belirlenen stratejilere ve taktiklere dersleriyle birlikte alan açmıştır. Bu anlamda yeni mücadele, eskinin dersleri üzerinde, yenilgilerin ve yenilgilerin içinde parlayan itiraz etme cesaretinin sahiplenilmesinin sonucunda yükselecektir. Geçmişin tümünden yadsınmasının değil. Ancak geçmişin mücadele tarzının eleştirisine de dayanacaktır bu. Nitekim Deli İbrahim, adaya dönen Balıkçı’nın oğlu Terzi Osman’a geçmişin derslerini bu eleştirel sahiplenme ekseninde şu sözlerle aktarmaya başlar:

“Babanla Demirci Asım gelmekte olanı görmüşlerdi... Ama babanla Asım kafalarının dikine giden insanlardı. Ölmeyi marifet sandılar. Hayır evlat, hayır!

¹⁷ Yine bir başka söyleşisinde Bükü bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Hatta deliye ‘normal’ derler. Mesela Hatice teyzenin oğlu biraz ‘normal’miş dendiğinde sen anla ki o çocuk biraz deli” (Güven Ünlü, 2021).

¹⁸ Bu anlamıyla Demirci ile Balıkçı’nın ilk müdahaleleri, Rus Narodnikleri’nin (Halkçıların) erken dönem mücadele tarzlarını ve bunların zor gücüyle bastırılmasını andırır. Narodnik birikim, yenilgiler ve bu yenilgilerin içinden yükselecek yeni strateji ve taktik planlar olmasa, Rusya’da devrimci süreç aynı hızda büyür müydü? Bunun önemli bir soru olduğu açıktır. Rusya’da Narodnik hareketin Marksist hareketin gelişimine katkısını ele alan iyi bir özet için bkz. Uslu, 2017 ve Walicki, 2009.

¹⁹ Sabırsızlık Zamanı adlı roman için bkz. Trifonov, 2021.

Birinci vazifen yaşamak! Eğer azsan, zayıfsan tutunacağın ilk dal hayat olacak. Ölmek de var ama netice alıyorsan öl. Öyle boşa sıkı kahramanlık kendine zarar. Mert adamlardı ama akıl lazım zafer için (Büke, 2021: 188)²⁰.

Ahmet Büke roman üzerine gerçekleştirilen bir söyleşisinde bu gerçeği politik olarak daha da görünür kılan saptamalarla şöyle ifade ediyor:

“Deli İbrahim mücadele geleneğinin deneyimlerinden yola çıkarak görüşlerini geliştiriyor. Önceki kuşağın cesaretinin altını çiziyor ama zafer elde etmek için cesaretin tek başına yeterli olmadığını da biliyor. Çünkü düşman güçlü ve örgütlü. Sen ise örgütsüz ve zayıfsın. Cesaret ve kararlılık çok önemli ama bunu akılcılıkla birleştirmesen, yapman gerekeni gereken zamanda yapmazsan yenilirsin. Bunu anlatmaya çalışıyor Deli İbrahim. Dolayısıyla geçmişin hem devamı, hem de eleştirisiyiz diyor. “Biz onlardan geliyoruz, onlardan tarafız, onlardan feyz alıyoruz ama onun eleştirisiyiz” diyor ve Terzi Osman’ı bu görüşlerle yetiştiriyor. En sonunda da halka dönüp “Öncüne güven ama daha önemlisi sen kaderine sahip çık” diyor. Bunun adı kendi kaderine sahip çıkma mücadelesi” (Kılıç, 2022).

Öyleyse Deli İbrahim karakteri, ikinci dönemin karşı hegemonya girişiminde hem geçmişin mücadelelerinin, hatalarının ya da kazanımlarının Terzi Osman nezdinde temsil olunan gelecek kuşaklara aktarılmasının hem de yeni mücadelenin strateji ve taktik inşasının öncüsü rolündedir. Hem yeni nesnel durumun saptanmasında hem de bu gerçekliğe göre öznel müdahalenin yönünün belirlenmesinde merkezi yer tutar Deli İbrahim karakteri. Romanın başlığının bu adla anılmasının da bu merkeziliği okur nezdinde daha da görünür kılmaya yönelik olduğunu düşünebiliriz.

²⁰ Bu yönde bir uyarının Yusuf Reis tarafından da Osman adaya dönmeden önce yapıldığını belirtmek gerekir, büyük oranda Deli İbrahim’in sözleriyle uyumludur: “*Orada eviniz, ocağınız var. Bir gün istersen gidersin. Ama bil ki düşman içine gideceksin. İnsan bu dünyaya tek kerelik geliyor. Ölmek, öldürmek nereye kadar? Lakin ne olursa olsun, ister toprağına, denizine sahip çık, ister bambaşka hayat kur, kaya gibi sağlam olmalısın. Elin ekme tutmalı, bileğinde altın bilezik olmalı, sonra o bileğini de kolayca kimsenin bükemeyeceğini bilmeli. Ben demiyorum sana as, kes, ama sana göz yıkan demeli ki, bunun bir fiyatı var, ya canım yanarsa*” (Büke, 2021: 154). Burada Osman’ın yeni dönemin mücadelesine hazırlanırken Yusuf Reis’ten aldığı en önemli ders, caydırıcılıktır. Nitekim Yusuf Reis ile Deli İbrahim’in pratikte bu caydırıcılık anlayışı çerçevesinde ortaklaştıkları anlar da vardır. Örneğin, Balıkcı ile Demirci’yi “satan adam”, “onları ölüme sürükleyen” Halit’in cezasını Yusuf Reis ile Deli İbrahim birlikte kesmişlerdir. Deli İbrahim bunu niye yaptıklarını Osman’a anlatırken, hegemonya inşasında karşıt güçlere “caydırıcılık” mesajının önemini şöyle özetler: “*Neden mi yaptık? Düşmanını yere seremiyorsan onunla iş tutanın canını yakacaksın ki başkalarının kulağına küpe olsun. Halit, babanları sattıktan sonra çarşıda bakkal dükkanı açmıştı. Gerdan kırıp dolaşıyordu ortalıkta. Var mı öyle yağma!*” (Büke, 2021: 186).

Kaldı ki Deli İbrahim'in stratejik düzlemde ilk Gramsciyen tarzdaki öneri ve uyarılarını Demirci Asım ile Balıkcı'ya uzun uzun anlattığını da belirtmek gerekir. Bu anlamda "Sabırsızlık Zamanı"nda Demirci ile Balıkcı'nın en büyük yanlışı, güçler dengesini ve kitleler arasındaki onaylanma seviyesini dikkate almaksızın, "cephe savaşı"na yönelmektir. Şöyle uyarır Deli İbrahim, Balıkcı ile Demirci'yi:

"Yahu siz askerliği piyade yaptınız. Nizami harp gördünüz. Bir bildiğiniz Allah Allah diye cepheden süngü hücumu. Karşılıklı aşağı yukarı denksen işe yarar belki. Ama ben çetecilik yaptım. Onlar yüz idi, biz bir idik! Karşıdaki senin yüz mislin ise ne yapacaksın? Ben size dövüşmeyin mi diyorum? Bak, önce o biri muhafaza edeceksin. Çünkü bu kadarsın... İkincisi o bir ile onun istediği zaman değil, sen istediğin zaman vuracaksın... O zaman sersem sepelek gezen, safını bilemeyen, aklı karışan, gönlü bir o yana bir bu yana kayan ahali, ne oluyor yahu der..." (Büke, 2021: 140).

İlginç bir biçimde bu satırlarda Deli İbrahim'in Gramsci'nin askeri olguları ve kavramları siyasal alana tercüme ederek gündeme getirişine benzer şekilde bir Cephe Savaşı ile Mevzi Savaşı zıtlığının karşımıza çıktığını görürüz. Gramsci'de askeri ile politik momentlerin salt bir benzetme unsuru olarak birbirlerine tercüme edilmediğini, Gramsci'nin askeri-politik momentleri koşullara göre yer yer bütünlük içinde, metaforik anlamlarının ötesinde değerlendirdiği bölümlerin Defterler'de yer tuttuğunu belirtmek gerekir²¹. Askeri ile politik alanlar arasındaki metaforik ve analitik sınırları Gramsci'nin silikleştirmesinde olduğu gibi, Deli İbrahim da klasik "siyaset" tarifinin dışına çıkan bir çerçeveyi stratejik mücadele doğrultusunda Balıkcı ve Demirci ile tartışırken sezdirir. Deli İbrahim'in "cepheden süngü savaşı" taktiğine itiraz etmesi, mücadeleyi askeri taktik ve benzetmeler üzerinden anlatması üzerine Balıkcı ile Demirci şöyle der: "*Bak İbrahim, tutturuyorsun bir harp lafı. Şimdi harp mi var? Bizim işimiz bunu mu düşünmek?*" Deli İbrahim'in yanıtı

²¹ Gramsci dar/teknik anlamda askeri düzey ile askeri-politik diye adlandırdığı düzey arasında bir ayrım yapar Hapishane Defterleri'nde: "*Tarih boyunca bu iki düzey çok çeşitli kombinasyonlar halinde gözükmişlerdir. Hipotetik bir tanımlama olarak işlev görebilecek tipik bir örnek, ulusal bağımsızlığını kazanmayı amaçlayan bir ulus üzerinde bir devletin askeri baskı kurmasıyla kendini gösteren ilişkidir. Bu, salt askeri değil, aynı zamanda askeri-politik bir ilişkidir; gerçekten ezilen halkın toplumsal çözümme durumu ve halkın çoğunluğunun edilgenliği söz konusu olmasa, bu tür bir baskı açıklığa kavuşturulamaz. Sonuç olarak bağımsızlık salt askeri güçlerle kazanılamaz; bağımsızlık hem askeri hem de askeri-politik güçlere gerek duyar... Dolayısıyla ezilen ulus başlangıçta, egemen askeri güce, sadece 'askeri-politik' olan bir güçle, yani askeri bir karakter taşıyan refleksleri kıskırtma maharetine sahip siyasal bir eylem biçimiyle karşı koyar*" (Gramsci, 2010: 252). Nitekim Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen ve kazanılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın da ancak bu "askeri-politik" nitelikte birlikte anlaşılabileceğini düşünüyoruz. Bu konuda Bkz, Gawrych, 1988.

önemlidir: “*Ya, evet. Şimdi siyaset zamanı değil mi? Sanki birbirinden farkı var bunların!*” (Büke, 2021: 140).

Düşmana doğrudan, cepheden saldırı politik toplumun salt zor gücüne dayalı olarak işlediği koşullarda bir işlev görebilir. Ancak gelişkin kapitalist, Batılı demokratik toplumsal/siyasal yapıları inceleyen Gramsci’ye göre bu stratejik ve taktik hamle yeterli olmayabilir; zira cepheden saldırı ile yıpratılma da cephe gerisini (yani sivil toplum alanını) tahkim ve takviye edebilen karşıt güçler, bu alandaki hakimiyetleri sayesinde yeniden hegemonya oluşturabilir. Bu nedenle sivil toplum alanında, cephe gerisindeki mevzilerde hegemonya mücadelesinin verilmesi zorunludur. Gramsci’nin Hapishane Defterleri’nde tartıştığı üzere, “*Mevzi savaşı, gerçeklikte, basitçe füliyattaki siperlerin değil, fakat savaş alanındaki ordunun gerisinde uzanan tüm örgütsel ve endüstriyel bölge sisteminin meydana getirdiği bir savaştır*” (Gramsci, 2010: 276).

Deli İbrahim’in stratejik düzlemdeki önerilerinin Cephe Savaşı yerine Gramsciyen anlamda Mevzi Savaşı anlayışına yakın olduğunu görüyoruz²². Kaldı ki aktardığımız diyalogda Deli İbrahim’in itirazını ifade ederken “cepheden süngü hücumu” ifadesini kullanmasını tesadüf olarak düşünmüyoruz. Tıpkı aynı tartışmanın devamındaki şu satırlarda “mevzi” ifadesinin geçmesini tesadüfi bulmadığımız gibi: “*Kendinizi akıllı, karşınızdakini sersem sanmayın. Siz bilirsiniz bir-iki, onlar bilir on iki! Ona göre mevzi alın*” (Büke, 2021: 140).

Açık ki yazar, karşı hegemonya tartışmasında Gramsciyen bir hat içinde Cephe Savaşı ile Mevzi Savaşı, politik toplum ile sivil toplum, tahakküm ile hegemonya momentleri bağlamında ikinci şıkların ilkiyle bütünleşik haldeki önemini görünür kılmaya ve birinciye ancak ikincideki etkisi sayesinde ya da oranında erişmenin mümkün olduğuna dönük bir tartışmayı sunmak istemiştir okurlarına. Temel arayış ise akılcı bir strateji çerçevesinde, öncüyü ezdirmeyen bir yolla karşı duruşu sağlamak ve sağlamlaştırmaktır.

Zaten Deli İbrahim’in bu tartışma sırasında Demirci ile Balıkçı’ya eleştirisi, sahip oldukları yiğitliğe ve cesarete değil, yaptığı akılcı uyarılara göre hareket etmemelerinedir. Sonuç ortadadır ve şimdi Terzi Osman’ın aynı hatalara düşmesini önlemek için geçmişin dersleri çerçevesinde, yeni somut duruma göre stratejiyi güncellemektedir. Bu anlamda Deli İbrahim, “*güç dengelerine göre, mevzi kazana kazana, dağınık/yalnız kuvvetleri ezdirmeden öncüyü koruma ve genişletme yoluyla akışa direnişin stratejisti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, Osman ile birlikte bunu uygulamaya da*

²² Bkz., Gramsci, 2010: 275-283 ve Sassoon, 1980: 193-203.

geçirmektedirler. “Siyaset” belirleyenin etrafındaki kuvvet yığınağını dağıtacak hamlelerle, kendi etraflarında halkı toplayacak hamleleri birlikte gerçekleştirmeleri bunun kanıtıdır (Yıldırım, 2022).”

Bu noktada karşı hegemonya mücadelesinde Deli İbrahim ile Terzi Osman’ı akıl ve uygulama bağlamında kaynaştıran bir taktikten daha söz etmek gerekir. Geride kalan bölümlerde, hegemonyanın kuruluş sürecinde amaca giden yolda egemen sınıf katmanlarının yerel iktidar bloğunu hakim kılmak adına Makyavelci bir pragmatizme, siyasal taktikler ve ittifaklar bakımından esnekliğe yöneldiklerini ifade etmiş, bunu roman üzerinden örneklendirmiştik. Benzer bir öneri, karşı hegemonya mücadelesinde Deli İbrahim’den de gelir. Şöyle der Osman’a: *“Azsan çok olmaya bakacaksın. Bir de zayıfsan hile düşüneceksin. Hile zayıfın dostudur”* (Büke, 2021: 194).

Özetlediğimiz olgular da göstermektedir ki, iki tarihsel gerçekliğe yaslanır Deli İbrahim. İlki, belirttiğimiz şekilde, daha önceki mücadelelerin artılarını ve eksilerini değerlendiren, bunları kapsayarak aşmaya dönük yeni bir tarihsel durum değerlendirmesinin aklını temsil etmeye soyunmasından bellidir. İkincisi ise, nesnel düzeyde, Eczacı Süleyman’ın hegemonyasının kuruluş aşamasındaki gücünün, maddi vaatleriyle ilgili olarak kitleler arasında kazandığı onaylanma seviyesinin zayıflamaya başlamasıdır. Öyle ki, romanda bu maddi zeminin ve buna dayalı rıza örgütlenme süreçlerinin zayıflaması yine Deli İbrahim’in sözleriyle şöyle ifade edilir:

“Böyle iki-üç yıl gitti. Yunusları bitirdiler. Kurtulanlar buradan kaçtı gitti. Gemi kayboldu. Fabrika kapandı. Kancabaşlar kızağa alındı. İnsanlar ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Millet dalyanına döndü ama canavar yok olunca balık kıyılamıyordu. Açlık, sefalet başladı. Dağlara gidip tütüncülüğe başlayanlar oldu. Çoğu İzmir’e göçtü. İnşaatlarda amele oldu, kadınları hizmetçi. Yani adanın şenliği bitti” (Büke, 2021: 189).

Adanın şenliğinin bitmesi, Eczacı’nın hegemonyasının iktidar bloğu dışındaki halk kitleleri arasında zayıflamasının ve çıplak zora dayalı yönetim seçeneğinin daha fazla devreye gireceğinin işaretidir. Bu zor gücü karşısında bir yandan kitleleri kazanmak, diğer yandan da iktidar bloğunun zor gücünü zayıflatmak adına nasıl bir strateji ve taktik geliştirileceği konusunda öncülük, Deli İbrahim ile Terzi Osman’dadır ve bu yeni nesnel durum okumasına göre, ilk dönemin derslerine göre ilerleyeceklerdir.

Bu çerçeveden bakarak yeniden hatırlatmak istediğimiz “tarihsel blok” kavramı da hegemonyanın kuruluşundan ve sürdürülebilir kılınmasından bağımsız değildir. Sotiris’in zihin açıcı makalesinde de ifade ettiği üzere, tarihsel blok kavramı, hegemonyanın inşası sürecindeki stratejiye gönderme

yapar ve bu anlamda da stratejik bir kavramdır. “*Hegemonya için mücadele, yeni bir tarihsel blok inşası için mücadele anlamına gelmektedir*” (Sotiris, 2018: 95). Öyleyse bu yeni tarihsel blok inşası için, yapı ile üstyapı arasındaki organik birliği sağlayıp yeni bir hegemonyanın kuruluşunda devreye sokacak bir gruba da ihtiyaç bulunmaktadır. Gramsci’de aydınlara atfedilen bu rolün, romanda Deli İbrahim’a, düzenin dışına çıkma cesaretiyle öncüleştiren, strateji ve taktik sunan bir “deli”ye atfedilmesi, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, oldukça önemlidir. Deli İbrahim, karşı hegemonyanın aydınıdır. Şaşırtıcı olmasa gerekir, zira karşı hegemonya için Gramsci’nin aydınlara atfettiği rolle uyumlu biçimde Deli İbrahim ve Terzi Osman, bu aydın ve uygulayıcı işlevini kitleler adına öncülük göreviyle üstlenmektedir. Öyle ki, Gramsci’nin Hapishane Defterleri’nde yer alan şu ifadeleri doğrultusunda, İbrahim ile Osman’ın ezenlerin düzenine karşı mücadelenin Gramsciyen anlamda öncü aydınları olarak görülmesinin mümkün olduğunu düşünüyoruz:

“Bir insan kitlesi, en geniş anlamıyla kendini örgütlemeksizin kendini ‘seçkinleştirmez’, bağımsız hale gelmez; aydınlar olmadan, yani örgütleyiciler ve liderler olmadan, bir başka deyişle fikirlerin kavramsal ve felsefi gelişimi konusunda ‘uzmanlaşmış’ bir grup insanın varlığı sayesinde somut biçimde ayırt edilen kuram-pratik bağının kuramsal vechesi olmadan bir örgütten söz edilemez” (Gramsci, 2010: 415).

“Aydınlar olmadan”, yani “örgütleyiciler ve liderler olmadan”. Bu açıklamanın, praksis felsefesiyle ilişkisi açıktır. Aydınlar, salt teorik/kuramsal açıdan ideolojik hegemonya mücadelesindeki rolleriyle değil, aynı zamanda “örgütleyiciler ve liderler” olarak, siyasal hegemonya mücadelesinde, pratik sahasında, tarihsel blok inşasındaki katkıları bağlamında da tartışılmaktadır burada. Deli İbrahim ile Terzi Osman’ın romanda bu “örgütleyicilik ve liderlik” özellikleri çerçevesinde, karşı hegemonyanın öncü aydınları olarak işlev gördüklerini yeniden belirtmekte yarar vardır bu durumda.

Eczacı Süleyman’ın halk kitleleri arasındaki maddi propagandasının giderek etkisizleştiği, yani hegemonyanın maddi rıza temelini aşındığı ve yeni bir öncü olarak Terzi Osman’ın adaya döndüğü koşullarda karşı hegemonyanın ve mücadelenin Gramsciyen tarzda örgütlenmesinde öne çıkan strateji ve taktikler romanda Deli İbrahim aracılığıyla sunuluyor, bunu örneklerle açtık. Deli İbrahim’in akılcı stratejisi çerçevesinde yeniyi temsil eden ise, babasının yani Balıkçı’nın düştüğü hataya düşmeden öncülük ve liderlik mertebesine yükselmeye başlayan Terzi Osman oluyor. Büke bu durumu bir söyleşisinde şöyle onaylıyor: “*Osman yeniyi ve geleni temsil ediyor bence. Mücadele biçimi olarak da (Deli İbrahim’in öğreticiliğinde elbette) babasının kuşağından farklılaşıyor. İntikam ya da kavga sürdürmek niyetinde değil ama*

koşullar onu bir mücadeleye sürüklüyor. O da en doğru, akılcıl ve sonuç alıcı yöntemi bulmaya çalışıyor. Önce hayatta kalacağı ardından da kazanacağı bir karşı hattı kurmaya çalışıyor. Zayıflar için böyle bir yol hep mümkündür” (Yeni, 2022). Hatta bu anlamda Osman’ın karşı hegemonya sürecinde “siyaset olma” adına başka bir tavrı temsil ettiğini ve bunu olumladığını da belirtiyor Büke, şu sözlerle: *“Osman da bunların hem devamı hem de eleştirisi. Yani siyaset anlamında en modernleri. Benim yazmak istediğim buydu. Osman, olmasını istediğim bir siyasi mücadelenin, bir siyasi figürün simgeleşmiş hali”* (Güven Ünlü, 2021).

Son olarak, karşı hegemonyanın, yeni bir tarihsel blok olarak örgütlenmesi stratejisinde yine Gramsci’nin maddi süreçlere atfettiği önem çerçevesinde, romandan bir başka örneğe daha değinmek ve bu bölümü tamamlamak isteriz.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, yönetenlerin hegemonyasına karşı olmak, kendiliğinden alternatif bir yönetsel modelin ortaya çıkmasını, sömürü ve baskı ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını garanti etmez. Roman da bunun örneklerini sona doğru iyiden iyiye hissettirmektedir. Eczacı Süleyman’ın gitmesi, yokluğu bir hegemonya projesinin sonu olabilir; ancak yerine halkın, yani iktidar bloğundan dışlananların lehine ve katılımıyla bir başka ekonomik, sosyal ve siyasal model inşa edilmedikçe, Deli İbrahim’ların tarihi değil, yeni Eczacı’ların düzeni yürür. Bu noktada, Eczacı’nın hegemonya inşa sürecinde maddi/ekonomik temele yaslanması, halkı kazanmak için geçim/ekmek/kalkınma vaatlerini “rıza” için devreye sokması örneklerinde de anlattığımız üzere, karşı hegemonyanın da bir maddi/ekonomik örgütlenmesi olmalı; kapitalist sermaye birikim ilişkileri temelinde hayatın, emeğin, doğanın metalaştırılması ve servetin tekil ellerde toplanması karşısında bir başka ekonomik örgütlenmenin nüvelerinin açığa çıkarılması zorunludur. Aksi halde hegemonyaya karşıtlıktan karşı/alternatif, ezilenler lehine bir hegemonya projesinin örgütlenmesine geçilmesi mümkün değildir. “Siyaset olma sırası” gelen Köstence’nin, gerçek zenginliği ve yaşamı üreten Köstence halkının aynı zamanda yöneten olması, bu ekonomik gerçekliğe uygun olarak hareket etmesine, kendi üretim ve bölüşüm modelini geliştirmesine de bağlıdır.

Bu anlamda Eczacı’nın kurduğu maddi düzen emekçi halkı iyiden iyiye yoksullaştırmışken, balıkçılar için vazgeçilmez/yaşamsal olan buzhaneyi Eczacı boşlamışken ve buzhaneyi devralan belediye de parti ayrımcılığıyla davranırken, Terzi Osman’ın, dalyancı kahvesinde ortaya attığı öneriye de bakmak gerekir. Başarı sadece Eczacı Süleyman’ın “siyaset olma” vasfının sarsılmasına ve etrafındaki ittifakların dağıtılmasına değil; bunun yerine

halkın kendi ekonomik örgütlenmesinin kurulmasına da bağlıdır zira. Bu çerçevede, Osman kahvenin ortasına doğru yürür ve şöyle der: “*Ağalar, bizim dalyancı sandığımız yok muydu? Onu unuttuk. Yeniden ayağa kaldıralım. Karınca kararınca para toplayalım... Sandık, balık fiyatını da belirlesin. Böyle adamlar gelip tek tek avlıyor bizi. Cinsine, kalitesine göre fiyat cetveli yapalım. Herkesin balığını zapta geçirelim. Halde toptan satarız, olmadı pazarlara tezgâh açarız. Sonra parayı herkesin hakkına göre dağıtırız*” (Büke, 2021: 195-196).

Saniyoruz karşı hegemonyanın bам teli burasıdır. Eczacı Süleyman’ların, emeğiyle geçinen halk kesimlerini yoksullaştırma, mülksüzleştirme, geçim araçlarından koparma ve sonunda işçileştirme hamlesinde, en güçlü, “tek adam” gibi görünen Eczacı Süleyman’ın arkasındaki ittifakların, kuvvet dizilişinin rolü olduğu kadar, karşıdaki halkın tek tek, örgütsüz, dağınık ve kendi kendini yönetme kapasitesinden yoksun bırakılmış olmasının da payı vardır. Bu anlamda gerçekten Köstence halkının üretirken yöneten de olma, kısaca “siyaset olma”, dışlandığı kararlara katılma ve yönetme tecrübesi açısından Osman’ın gelenekten, halkın bilgisi ve tarihi dahilinde yabancı olmadığı bir deneyimden beslenerek yaptığı sandık önerisinin belirleyiciliğinin büyük olacağı açıktır. Bunu yeniden Büke’nin roman üzerine gerçekleştirdiği video söyleşilerden birinde paylaştığı şu görüşler çerçevesinde düşünmek mümkündür: “*Osman tek kişi. Karşısındaki gücü fiziksel olarak tasfiye etmiş olabilir ama adadaki üretim ilişkileri aynen devam edecek. Dolayısıyla o üretim ilişkileri Osman’ın bileğini bükebilir ya da Osman Eczacıya dönüşebilir. Burada adalının kendi kaderine sahip çıkıp, siyaset olması meselesi. Siyaset olmazsan Osman seni kurtaramaz. Deli İbrahim da*” (SoL Kültür, 2022).

5. Son Söz Yerine: “Ulusal-Halkçı” Edebiyatın İzleri

Kanaatimiz odur ki *Deli İbrahim Divanı*, tam da Gramsciyen hegemonya kuramının toplumcu gerçekçi bir edebiyat eseri aracılığıyla sınanması, anlaşılması ve yorumlanması adına oldukça önemli örnekler barındırmaktadır. Ahmet Büke’nin *Deli İbrahim Divanı* adlı romanını merkeze alarak makale boyunca Gramsci’nin kavram seti ve teorik/politik argümanları temelinde yaptığımız ayrıntılı çözümleme, tekil örneklerin toplamı olarak romanı Gramsciyen bir roman olarak görmemizi sağladığı gibi, romanın bütünlüğünü/genelini de yazarın kültürel üretim sahasında, politik göndermeler içeren ve tarafını açıkça iktidar bloğunun dışında kalan halk sınıflarından yana koyan bir “karşı hegemonya” girişimi olarak okumak mümkündür. Bu anlamıyla romanın kurgusal içeriğinin yanında, yazar

Büke'nin böyle bir hegemonya mücadelesi içinde edebiyatın tüm estetik olanaklarından yararlanarak, dili yaşayan ve nefes alan/aldıran bir özenle işleyerek hareket ettiğini, gerek romana bakarak gerekse makale boyunca örneklerini aktardığımız söyleşilerde romanı üzerine yaptığı saptamalar sayesinde ifade edebiliriz.

Bu saptamamızı kuvvetlendiren bir başka olgu da yine romanda Gramsci'nin "Ulusal-Halkçı/National-Popular"²³ edebiyata kültürel ve siyasal hegemonya mücadelesinde attığı rolle koşut biçimde, Büke'nin halkın ortak tarihsel, geleneksel bilincindeki ileri unsurlara; destanlara, mitlere, türkülere, zulüm karşıtı sözlü edebiyat birikimine yaslanması, bunlar aracılığıyla da "Ulusal-Halkçı" bir edebiyatın olanaklarını zorlayarak, teorisini, tezini, derdini içinde yaşadığı toprağa dayanarak halk katmanlarına erişirmeyi amaçlamasıdır. Romanın Karacaoğlan alıntısıyla yaptığı başlangıçtan Saruhan Hatun efsanesine uzanmasına, yine Büke'nin romanda Köroğlu ve Pir Sultan Abdal ile bağ kurup, hikâyenin katman katman açılan akışı boyunca mesele ettiği temel zıtlığı tarihsel olarak bu toprakların mücadele geleneği/birikimi içine yerleştirmesine dayanarak ve bu anlamda içinde yaşadığımız topraklarda hiç mücadele geleneği olmamış gibi bir tarihsizleştirme/unutturma operasyonu ile pasifleştirilen günümüz insanının bilincinde egemenler lehine yeniden inşa ve icat edilen bir gelenek/tarih anlayışının hakim kılınmasına karşı halkçı bir tarih yorumu/damarı sunmasına bakarak da bu saptamayı yapabileceğimizi düşünüyoruz.

Ahmet Büke de roman üzerine kendisiyle gerçekleştirilen birçok söyleşide bu ulusal-halkçı gelenekle, tarihsel damarla kurduğu bağı özellikle vurgulamaktadır. Örneğin, Zeynep Güven Ünlü'nün Diken adlı internet sitesi için kendisiyle gerçekleştirdiği söyleşideki şu sözleri bu çerçevedeki örnekler arasındadır:

²³ Gramsci, faşizmin yükselişini anlamaya ve İtalyan devriminin bastırılmasının nedenlerini çözümlenmeye çalıştığı Defterler'deki notlarında, İtalya'da aydın katmanların halktan kopukluğunu ideolojik ve kültürel bir hegemonyanın sivil toplum alanında kurulması ve genişletilmesi önünde ciddi bir engel olarak gördüğünü ifade eder. Defterler'de belirttiği üzere, "ister anlatı ister diğer türlerde olsun, İtalya'da ulusal-popüler bir edebiyat hiçbir zaman var olmamıştır ve hâlâ da öyledir" (Gramsci, 2010: 456). Yine İtalyan halkının yabancı yazarları okumayı tercih etmesinin nedenlerini arayan Gramsci, hegemonyanın örgütlenmesinde büyük rol ve önem attığı aydınlarla ilgili olarak, İtalyan aydınları bağlamında şu saptamayı yapar: "Aydınlar, bunların bir bölümü şans eseri halkın içinden çıksa bile, halkın arasından gelmemektedir. Aydınlar kendilerini halka bağlı hissetmemekte; onların ihtiyaçlarını, özlemlerini ve duygularını bilmemektedir. Halkla ilişkileri kopuk, temelden yoksun bir kast oluşturmuşlardır" (Gramsci, 2010: 455).

“Ama kadın efelik, kadın eşkıyalık çok anlatılır Türk mitolojisinde. Türk destanları çok okumuştum. Bizim ilk edebî metinlerimiz hâlâ çok ilgimi çeker. Hem Türkçe ve anlatım çok güçlüdür hem de çok güzel hikâyeler vardır. Göktürk yazıtları, eski destanlar durup durup okuduğum metinler... Aslında bizim Türk kültürü maceramızda da bu var. Tekrar tekrar küllerinden dirilmek vardır. En zor durumda tekrar ayağa kalkmak vardır. Kurtuluş savaşı da bunun en somut örneklerinden biridir bana göre. Orada da bir Goroğlu çıkıp halkını bir felaketten kurtarmış. Bu bizim kültürel döngümüz” (Güven Ünlü, 2021)²⁴.

Diğer yandan romanda Saruhan Hatun efsanesinin Deli İbrahim ile Terzi Osman'ın karşı hegemonya mücadelesinde strateji ve taktikleri besleyen yerel, tarihsel ve geleneksel öncülük deneyimi olarak bir kök ve zemin işlevi gördüğünü de belirtmek isteriz. Bu öncünün bir kadın olması, onun önderlik deneyimlerinin efsaneleştirilmesi, özellikle kadını geri plana atan, ikincil hale getirmeyi amaçlayan erkek egemen sistemlerin bunca yaygınlık ve hakimiyet kazandığı günümüzde ayrıca anlamlıdır. Bu çerçevede, Saruhan Hatun'un kuşaklar boyunca aktarılan kurgusal tecrübesinin büyük oranda Deli İbrahim'in stratejisine kaynaklık ettiği ya da ilham verdiği belirtilebilir. Burada elbette yine efsaneleştirme, halk hikâyelerine dayanan gelenek, Deli İbrahim'in Köstence'nin kuruluş tarihine dair anlatısında da iç içe geçer. Bu anlatıdan da anlaşıldığı üzere Saruhan Hatun, öncelikle eldekini hayatta tutmayı, yani güç dengelerine göre savunma/geri çekilme ve saldırma aşamalarını çözümlemeyi sağlamıştır. İlkinde Yunt Dağları'na çekilerek ve bakiyeyi koruyarak (Bkz. Büke, 2021: 46); ikincisinde ise Köstence'ye varıp Rum Bacı'dan olma insanlarla kaynaşarak; barınıp beslenme ve savunma konusunda karşılıklı işlevlerde birbirlerini desteklemeye yönelip kendi önderliğinde yeni bir yönetim kurarak (Bkz. Büke, 2021: 49-50). Bu anlamda Deli İbrahim'in Osman'a, bir olanı, önce eldekini korumayı telkini ve ardından da bu güç dengesine göre mevzi savaşı yürütmeyi önermesi boşuna/temelsiz/evvelsiz olmadığı gibi; Saruhan Hatun öncülüğündeki yeni yönetim/ekonomi örgütlenmesinin günün koşullarına göre Osman'ın önerileriyle yenilenmiş biçimde açığa çıkması, “siyaset olma sırası” gelen Köstence halkının geçmişiyile destansı bir devamlılık ilişkisi içinde bağ kurulması da kanaatimizce tesadüf değildir.

Gramsci'nin de Hapishane Defterleri'nde belirttiği üzere, *“yeni bir kültür yaratmak, kişinin bireysel olarak ‘özgün’ keşiflerde bulunması anlamına gelmez sadece. O, aynı zamanda ve özellikle, daha önceden keşfedilmiş hakikatlerin (söz konusu olan şey bunların ‘sosyalizasyonumuş’ gibi)*

²⁴ Ahmet Büke, Gazete Manifesto'daki söyleşisinde de benzer ifadeler kullanır: *“Ben aslında sözlü edebiyat geleneğinden geliyorum, köklerim orada”* (Yeni, 2022).

eleştirel bir biçim içerisinde yayılması ve hatta bu hakikatleri yaşamsal eylemin temeli, eşgüdümün ve entelektüel ve moral düzenin bir ögesi haline getirmek anlamına da gelir” (Gramsci, 2010: 406). Büke'nin romanı aracılığıyla yürüttüğü mücadelesini de kültürel alan dahil olmak üzere hemen her alanda baskıcı momenti giderek daha belirginleşen ve maddi temeli aşındıkça daha da sertleşen bir iktidar bloğunun karşısında yeni bir entelektüel-moral düzen yaratma yolundaki kültürel-siyasal mücadelelere pratik açıdan yol gösterici olması nedeniyle Gramsci'den aktardığımız bu satırların izinde görüyoruz.

Gramsci'nin edebiyatın kültürel ve siyasal hegemonya mücadelesinde sahip olduğu konum üzerine Defterler'de sayısız saptamasının olduğunu biliyoruz. Bu nedenle makaleyi bitirirken son olarak şu saptamasını da paylaşmayı bir görev sayıyoruz: *“Yeni edebiyatın öncülü tarihsel, politik ve popüler olabilir ancak. Yeni edebiyat önceden var olan şeyi, polemiksel ya da başka bir yaklaşımla geliştirmeyi amaçlamalıdır. Burada mesele, yeni edebiyatın kendi köklerini popüler kültürün verimli toprağına, onun beğeni ve eğilimlerine, onun moral ve entelektüel dünyasına (bu kültür geri ve konvansiyonel olsa bile) salması meselesidir”* (Gramsci, 2010: 495).

Kaynakça

- Adamson, L. Walter (1980), *Hegemony and Revolution -A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory-*, (Berkeley: University of California Press).
- Anderson, Perry (1988) *Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, (Çev. Tarık Günersel), (İstanbul: Alan Yayınları).
- Bocock, Robert (1986) *Hegemony*, (London: Tavistock Publications).
- Bozkurt, Hıdır ve Ahmet Bulut Tamgör (2022), “Deli İbrahim Divanı'nda Sınıf Mücadelesi”, *Devrimci Marksizm*, 50 (Bahar-Yaz).
- Buci-Glucksmann, Christine (1979), “State, Transition and Passive Revolution”, Mouffe, Chantal (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, (London: Routledge&Kegan Paul Books): 207-236.
- Büke, Ahmet (2021), *Deli İbrahim Divanı*, (İstanbul: Can Yayınları).
- Callinicos, Alex (2007), *Toplum Kuramı -Tarihsel Bir Bakış-*, (Çev. Yasemin Tezgiden), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Carnoy, Martin (2001), “Gramsci ve Devlet”, (Çev. Mehmet Yetiş), *Praksis*, Yaz (3), s. 252-277.
- Eagleton, Terry (2005), *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

- Eco, Umberto (1992), *Açık Yapıt*, (Çev. Yakup Şahan), (İstanbul: Kabalcı Yayınevi).
- De La Boetie, Etienne (2020), *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), (Ankara: İmge Yayınları).
- Di Lampedusa, Giuseppe Tomasi (2020), *Leopar*, (İstanbul: Can Yayınları).
- Fatton, Robert Jr. (1986), “Gramsci and the Legitimization of the State: The Case of the Senegalese Passive Revolution”, *Canadian Journal of Political Science*, 19 (4), December, pp: 729-750.
- Fiori, Guiseppo (1989), *Bir Devrimcinin Yaşamı: A. Gramsci*, (Çev. Kudret Emiroğlu), (İstanbul: V Yayınları).
- Fontana, Benedetto (2001), “The Concept of Caesarism in Gramsci”, Baehr, Peter (Ed.), *From Bonapartism to Fascism: Studies in the History and Theory of Dictatorship*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Gawrych, George W. (1988), “Kemal Atatürk’s Politico-Military Strategy in the Turkish War of Independence, 1919-1922: From Guerrilla Warfare to the Decisive Battle”, *Journal of Strategic Studies*, 11 (3), pp: 318-341.
- Göktürk, Akşit (2000), *Ada -İngiliz Yazınında Ada Kavramı-*, (İstanbul: YKY).
- Gramsci, Antonio (1971), *Prison Notebooks*, (Trans. and Ed. Q. Hoare-G. Nowell Smith), (New York: International Press).
- Gramsci, Antonio (2010), *Gramsci Kitabı -Seçme Yazılar 1916-1935-*, (Haz. David Forgacs), (Ankara: Dipnot Yayınları).
- Güven Ünlü, Zeynep (2021), “Hesabı Deliler Sorarsa” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, Hesabı deliler sorarsa... - Diken (05.12.2021).
- Hall, Stuart, Bob Lumley ve Gregor McLennan (1985), *Siyaset ve İdeoloji ‘Gramsci’*, (Çev. Sadun Emrealp), (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları).
- Harvey, David (2011), “‘Yeni’ Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, (Çev. Evren Mehmet Dinçer), *Praksis*, 11, s. 23-48.
- Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi -Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak-*, (Çev. Ahmet Özcan), (Ankara: Epos).
- Kara, Onur Eylül (2019), *Yapabileceğimizi Yapmak -Minör Siyaset ve Türkiye Örneği-*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Kılıç, Onur (2022), “Toplumcu-Gerçekçi Nabız Hâlâ Atıyor” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, Toplumcu-gerçekçi nabız hâlâ atıyor (birgun.net) (26.02.2022).

- Morton, Adam David (2003), “Structural Change and Neoliberalism in Mexico: ‘Passive Revolution’ in the Global Political Economy”, *Third World Quarterly*, 24 (4), pp. 631-653.
- Morton, Adam David (2007), *Unravelling Gramsci -Hegemony and Passive Revolution in the Global Economy*, (London: Pluto Press).
- Munck, Ronaldo (1996), “For A Sociology of Transformation”, *Transformation*, 29, pp: 41-52.
- Mutioğlu Özkesen, Melek (2022), *Toprakları Kapatmak -Kamu Arazilerinin Özelleştirilmesi-*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Portelli, Hugues (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (Çev. Kenan Somer), (Ankara: Savaş Yayınları).
- Ranciere, Jacques (2007), *Siyasahın Kıyısında*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Sarpkaya, Doğuş (2021), “Hiç Anlatılmamış Hikayelerin İzini Sürüyorum” - Ahmet Büke İle Söyleşi-, Hiç anlatılmamış hikayelerin izini sürüyorum” (literaedebiyat.com), (01.12.2021).
- Sassoon, Anne Showstack (1980), *Gramsci’s Politics*, (London: Croom Helm London Press).
- Sassoon, Anne Showstack (1987), *Gramsci’s Politics*, (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Sassoon, Anne Showstack (2002), “Hegemonya”, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Schmitt, Carl (2002), *Siyasi İlahiyat – Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, (Çev. Emre Zeybekoğlu), (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).
- Shields, Stuart (2006), “Historicizing Transition: The Polish Political Economy in a Period of Global Structural Change -Eastern Central Europe’s Passive Revolution-”, *International Politics*, 43, pp. 474-499.
- Simon, Roger (1991), *Gramsci’s Political Thought: An Introduction*, (London: Lawrence & Wishart Press).
- Sol Kültür (2022), “Ahmet Büke İle Deli İbrahim Divanı Üzerine” -Söyleşi-, <https://yandex.com.tr/video/preview/9952338206428397874>, (02.07.2022).
- Sotiris, Panagiotis (2018), “Gramsci and the Challenges for the Left: The Historical Bloc as a Strategic Concept”, *Science & Society*, 82 (1), pp. 94-119.
- Thomas, Peter (2006), “Conjuncture of the Integral State? Poulantzas’ Reading of Gramsci”, *New Directions in Marxist Theory, Historical Materialism*

Annual Conference'a Sunulan Bildiri,
<http://mercury.soas.ac.uk/hm/pdf/2006confpapers/papers/Thomas.pdf>,
(21.12.2008).

- Thompson, Edward Palmer (2006), *Avam ve Görenek*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Trifonov, Yuri (2021), *Sabırsızlık Zamanı*, (Çev. Nadiye R. Çobanoğlu), (İstanbul: Yar Yayınları).
- Uslu, Ateş (2017), “Rusya’da Sosyalist Düşüncenin Oluşumu: Narodnizmden Marksizme (1840-1897)”, *İktisat Dergisi*, 538, s. 50-68.
- Walicki, Andrej (2009), *Rus Düşünce Tarihi -Aydınlanma’dan Marksizme-*, (Çev. Alaeddin Şenel), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Williams, Raymond (2006), *Anahtar Sözcükler*, (Çev. Savaş Kılıç), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Yeni, Halil (2022), “Ahmet Büke: Sözlü Edebiyat Geleneğinden Geliyorum, Köklerim Orada” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, [Ahmet Büke: Sözlü edebiyat geleneğinden geliyorum, köklerim orada | Gazete Manifesto](#) , (07.08.2022).
- Yetiş, Mehmet (1996), *İdeolojik Hegemonya Sorunsalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi).
- Yetiş, Mehmet (2002), “Gramsci ve Aydınlar”, *Mülkiye*, 26 (236), s. 217-245.
- Yıldırım, Deniz (2010), 2001 Krizi Sonrasında Bir Hegemonya Projesi Olarak AKP’nin Doğuşu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi).
- Yıldırım, Deniz (2022), “Deli İbrahim Divanı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, [Deniz Yıldırım : Deli İbrahim Divanı \(cumhuriyet.com.tr\)](#), (08.01.2022).
- Yıldız, Erkan (2022), “Ahmet Büke: Hayatımıza Yeniden Büyük Anlatılar, Edebiyata Da Hikâyeler Geri Dönecek” -Ahmet Büke İle Söyleşi-, [Hayatımıza yeniden büyük anlatılar, edebiyata da hikâyeler geri dönecek \(sol.org.tr\)](#) (17.05.2022).